

KUR'ÂN'IN ANLAŞILMASINDA İNANÇ VE AHLÂK KAYNAKLI ENGELLER

OBSTACLES ARISING FROM FAITH AND MORALITY IN UNDERSTANDING THE QUR'AN

Geliş Tarihi: 04.01.2022 Kabul Tarihi: 09.03.2023

✉ FARUK GÖRGÜLÜ

DR. ÖĞR. ÜYESİ
DÜZCE ÜNİVERSİTESİ
İLAHİYAT FAKÜLTESİ
orcid.org/0000-0002-1826-2426
fgorgulu66@gmail.com

Öz

Kur'ân-ı Kerim, anlaşılacak ve tüm insanlığa doğru yolu göstermek üzere indirilmiş son ilâhî kitaptır. O, öğüt alınması ve insanlara hidâyet rehberi olması için anlaşılması kolaylaştırılmış bir kitaptır. Kur'ân'ın rehberliğinden istifade edilebilmesi, ortaya koyduğu evrensel değerlerin benimsenebilmesi ve getirdiği ilkelerin uygulanabilmesi anlayarak düşünerek, manasına vakıf olarak okunmasına bağlıdır. Bu çerçevede pek çok âyet Kur'ân mesajının akledilmesi ve üzerinde düşünülmesi gerektiğine vurgu yapar. Allah'a ve peygambere iman eden, Kur'ân'ı anlamaya ve onun ilkelerini hem iç âleminde hem de gündelik hayatında uygulamaya çalışır. Ancak insanlardan bir kısmının gerek itikâdî gerekse ahlâkî açıdan taşıdıkları birtakım özellikler, onların Kur'ân'ı anlamalarının önünde ciddi bir engel oluşturmuştur. Bu bağlamda itikâdî açıdan küfür, şirk, nifak gibi tutumlar, Kur'ân'ın anlaşılmasındaki engellerden bir kısmını meydana getirmektedir. Kibir, inat, haset, önyargı gibi duygular ise ahlâkî yönden Kur'ân'ın anlaşılmasının önündeki engeller arasında zikredilebilir. Bu çalışmada âyetlerden hareketle, Kur'ân'ın anlaşılmasına mâni teşkil eden kişisel zaafılardan ön plana çıkanlar üzerinde durulmakta ve bunların bireylerin dünyasında nasıl bir sonuç meydana getirdiği irdelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Anlama, Engel, İnanç, Ahlâk.

ABSTRACT

The Noble Qur'an is the last divine book that has been revealed in order to be understood and to show the correct way to all humanity. It is also an easy-to-understand book that is in the nature of an advice and a guide for people. The ability to benefit from the guidance of the Qur'an, to adopt the universal values it reveals, and to apply the principles it brings depends on understanding, thinking, and reading its meaning as a foundation. In this context, many verses emphasize that the Qur'an should be understood and contemplated. However, some of the characteristics that some of the people possess both in terms of faith and morality have created a serious obstacle in their understanding of the Qur'an. In this context, attitudes such as disbelief, polytheism, and discord from the point of view of belief constitute some of the obstacles in front of understanding the Qur'an. Feelings such as arrogance, stubbornness, envy, and prejudice can be mentioned among the obstacles to understanding the Qur'an from a moral standpoint. In this article, based on the verses, the personal weaknesses that hinder the understanding and application of the Qur'an are emphasized and what kind of consequences they have in the world of individuals are examined.

Keywords: The Qur'an, Taf-sir, Understanding, Obstacle, Faith, Morality.

SUMMARY

Religious beliefs have the power to directly influence people's behaviors. For this reason, religions primarily aim at making their addressees adopt the belief system. Because one cannot be expected to put into practice a thought in which he does not believe. As a result, tawhid, the essence of belief, takes first place in the struggle of all sent prophets.

The Qur'an is the last divine book that was revealed to show mercy and the right path to all humanity. Understanding, thinking about, and reading it as a foundation is required to benefit from its guidance, adopt the universal values it put forward, and apply the principles it brought. Therefore, it is an easy-to-understand book to take advice and guide people. At the same time, its address is open to everyone and its messages are clear. Some of its addressees, on the other hand, tried to open their hearts and minds to the world of the Qur'an and understand it through their faith and submission to Allah and his prophet, while others closed their ears and built huge barriers between themselves and the divine word.

The Qur'an describes a person who responds positively to the divine message delivered by the prophet as a believer. Because he has opened his personality to shape, change and develop in this direction by putting his understanding and comprehension skills that he has from his creation into action. An unbeliever, on the other hand, is a person who does not respond positively to the divine message, closes himself to change, and covers himself against the divine word. They refused to accept any solution offered by the prophets to lift the veil that prevented them from seeing the truth, and instead of meeting and understanding the truth of revelation, they added a new one to their veil and dragged themselves towards an even more deadlock and disaster.

While the Qur'an describes the positive effects of the verses on believers and the negative effects on those who deny it, it also mentions the beliefs, deeds, and moral qualities of believers and unbelievers. Therefore, religious deviations such as unbelief, shirk, and hypocrisy pose a significant barrier to understanding the Qur'an. In addition to this, many other negative attitudes such as arrogance, envy, grudge, ingratitude, imitation, bigotry, prejudice, and ignorance as a moral character form a curtain in front of believing in the Qur'an and understanding it properly. People who cannot eliminate all these negativities, who cannot

pass the filter of education by believing, who cannot clean their souls with faith, worship, and good morals, whose souls are covered by all kinds of mistakes and sins, who have become dead, as the Qur'an puts it, whose hearts, ears and eyes cannot function, they do not obey the life-giving call of the prophets. Their possessions, wealth, position, etc. With their arrogance and pride, they do not want to recognize a power above them. The disposition of such people has deteriorated beyond recognition.

Because what we call "understanding" is the product of an individual effort. Therefore, many negative factors that a person has create an obstacle to understanding. In this context, many aspects such as people's beliefs, lifestyles, feelings and thoughts, and their mental worlds have a role in understanding. It is seen that especially the members of unbelief and polytheism, by closing themselves to the divine call of the prophets, reject Allah and all the books and values that He has sent.

It is only possible to get rid of the feelings and thoughts that pollute the world of heart, to stay away from all kinds of bad and ugly actions that degrade one's reputation in the presence of Allah, to equip one's heart with good feelings and thoughts, and with good and beneficial behaviors, only by using the mind and other information tools correctly.

One of the most basic characteristics of man is that he is in a structure suitable for education and training. A person who has not been educated mentally cannot comprehend the truth, the good, the purpose of existence, and the message of divine revelation. For this reason, willpower and moral education are required in order to get rid of the emotions and thoughts that surround the mind and heart of the person and impede his cognitive faculties.

In this study, in the light of these qualities stated in the Qur'an about believers and unbelievers, the issues that prevent the understanding of the Qur'an will be examined. In this context, because of the frequent connection between understanding and the heart in the Qur'an, firstly, this relationship in the verses will be briefly emphasized, and then the barriers based on faith and morality, which are the curtain between the person and understanding, will be discussed.

GİRİŞ

Kur’ân’a göre Allah, insanı diğer varlıklardan farklı özelliklerle yaratmıştır. Ona dilediğini yapabilme özgürlüğü vermiş bununla birlikte yapıp ettiklerinden de sorumlu tutmuştur. İnsanoğlu, yaratıcısını tanıyabilecek kabiliyet ve donanımla var edilmiş olsa da Allah onu kendi hâline bırakmamış, göndermiş olduğu peygamberler ve ilâhî kitaplarla ona gideceği yolu göstermiştir. Zira insan, sosyal çevresinin, nefsinin aşırı istek ve arzularının ayrıca şeytanın olumsuz etkisiyle her zaman yaratılanı tanımaya ve istenilen ölçüde ahlâklı bir hayat sürdürmeye muvaffak olamayabilir. Allah, insanının özünde taşıdığı bu bireysel zaaflarını bildiği için engin rahmet ve merhametinin gereği insanlığa model ve rehber olarak peygamberler göndermiş¹ ve mesajını bu şekilde onlara ulaştırmıştır. Kur’ân’a göre Allah, insanoğluyla ilk sözlü iletişimi ilk peygamber ve ilk insan Hz. Âdem’le kurmuş², nübüvvet zincirinin son halkasını ise Hz. Muhammed (s.a.s.) ile tamamlamıştır.³ Bu sözlü iletişimin son kitabının adı ise Kur’ân’dır. Kur’ân’ın Hz. Peygamber’e (s.a.s.) vahiy yoluyla 23 sene gibi bir zamana yayılarak parçalar halinde indirilmesi, onun anlaşılmasını ve pratik hayatta yaşanmasını kolaylaştırmıştır. Bu suretle Kur’ân ile vahyin ilk muhatabı olan insanlar arasında canlı bir iletişimin gerçekleşmesi de sağlanmıştır.⁴

İslâm’ın temel kaynağı olan Kur’ân’ın hedefi; yeryüzünde sosyal adalete ve ahlâkî temellere dayanan, herkesin huzur ve emniyet içinde yaşayabileceği ideal bir toplumsal yapı oluşturmaktır. Bunu gerçekleştirmek için Kur’ân’ın sık sık insanlığı uyardığı görülür. Bu çerçevede Kur’ân’da âyetlerinin okunarak anlaşılması, üzerinde düşünülmesi, mesajının “amel” olarak ifade edilen, pratik hayata yansıtılmasının gerekliliği vurgulanır. Zira anlamaksızın Kur’ân’ı

¹ Heyet, *Kur’an Yolu Meâli* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), el-A’râf 7/52; Yûnus 10/57; el-Enbiyâ 21/107.

² el-Bakara 2/30-33.

³ el-Ahzâb 33/40.

⁴ Şehmus Demir, *Kur’an’ın Temel Hedefi* (İstanbul: Fecr Yayınları, 2016), 88.

okuyan kişi, onun öngördüğü maksat ve gayeye ulaşamadığı gibi, ondan bir fayda da elde edemez.⁵ Kur'ân'ın mesajına tam manasıyla kulak vermenin ve ona uymanın en önemli şartı, öncelikle onun Allah'ın kelâmı olduğuna iman etmek sonra da onu anlayarak, özüne ve manasına vakıf olarak okumaktır.⁶

Allah, emir ve yasaklarını açık bir şekilde anlatmaları için her peygamberi kendi kavminin dilinde göndermiştir.⁷ Çünkü bir peygamberin kavminin diliyle konuşması sağlıklı bir iletişim için gerekli bir unsurdur. Aksi halde bir iletişimden, tebliğden ve tebyinden söz edilemez ki nübüvvetin en önemli işlevlerinden ikisine hâle gelmiş olur.⁸ Kur'ân da Hz. Peygamber ve kavminin Arap olması hasebiyle anlaşılması, üzerinde düşünülüp ders alınması, ayrıca Allah'a karşı gelmekten sakınılması için Arap diliyle nâzil olmuştur.⁹ Allah, Kur'ân'ın farklı bir dilde indirilmiş olması durumunda müşriklerin “*Âyetlerinin açık seçik anlaşılır olması gerekmez miydi? Bir Araba yabancı dilden bir kitap, öyle mi!*”¹⁰ şeklindeki sözlerle itiraz edeceklerini belirtir. Oysa Kur'ân apaçık âyetler olarak¹¹ ilk muhataplarının dilinde indirildiği hâlde¹² Allah Teâlâ, onun inananlar için bir rehber ve şifa olduğunu, ancak inanmayanların Kur'ân'a kendilerini kapadıklarını, çok uzaklardan sesleniliyor gibi ona karşı kayıtsız kalıp anlamadıklarını haber verir.¹³ Çünkü Kur'ân'ın hayat veren ilkelerini¹⁴ kabul edip, anlamaya çalışmak ve onun mesajına kulak vermek öncelikle bir iman konusudur. Nitekim Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857), Kur'ân'ın anlaşılmasına yönelik öncü eserlerden biri olarak kabul edebileceğimiz “*Fehmu'l-Kur'ân ve Me'ânihi*” isimli eserinde, Kur'ân'ı anlamamanın merkezine önce manevi bir unsur olarak imanı daha sonra da aklı koyar. Ona göre inanan birinin, imandan sonra sergileyebileceği en asgari sadakat belirtisi Rabbinden gelenleri anlama ve gereğince amel etme arzusudur.¹⁵ Dolayısıyla anlama, insan-metin-metnin sahibi, yani Allah arasında gerçekleşen bir olaydır. Kur'ân'ı anlamak, onun

⁵ Muammer Erbaş, “Kur'an ve Sünnet Işığında Dinî Tefekkürde Dair Bazı Kavramların Tahlili”, *Diyanet İlmî Dergi* 54/4 (2018), 18-19.

⁶ Musa Bilgiz, “Kur'an'ı Anlamaya Dair”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (2020), 614-617.

⁷ İbrâhîm 14/4.

⁸ Mahmut Öztürk, “Peygamberlerin Tebliğ Sürecinde Bazı Ortak Noktalar”, *Harran İlahiyat Dergisi* 46 (Aralık 2021), 140.

⁹ ez-Zümer 39/27-28.

¹⁰ Fussilet 41/44.

¹¹ el-Hac 22/16.

¹² Yûsuf 12/2.

¹³ Bk. Fussilet 41/44.

¹⁴ el-Enfâl 7/24.

¹⁵ Ebû Abdullâh el-Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *Fehmu'l-Kur'ân ve Me'ânihi*, thk. Hüseyin el-Kuvvetî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1398), 247.

sahibini sevmekle olur. O’nu ne kadar çok tanır, inanır, severse, ona ne kadar bağlı kalırsa kişinin Kur’ân’ı anlaması ve içselleştirmesi de o kadar kolay ve sağlam olur.¹⁶ Bu nedenle Kur’ân’ın prensiplerini ve gerçekleştirmek istediği hedeflerini kendi çıkarlarına ve dünyevî menfaatlerine engel gören kimseler, Kur’ân’a karşı mesafeli ve ön yargılı yaklaşmış, onun gerçek maksadını ve anlamını kavrayamamıştır. Hatta bu insanlar toplumsal statülerini yitirme endişesiyle etkileneceklerini bildiklerinden dolayı kendi nüfuzları altındaki kişilerin de Kur’ân âyetlerini dinlemelerini önlemeye yönelik önlemler düşünmüşlerdir.¹⁷ Kur’ân âyetlerinin müminlerin üzerinde bıraktığı etki “Müminler o kimselerdir ki, Allah’ın adı anıldığında yürekleri titrer, kendilerine Allah’ın âyetleri okunduğunda bu onların imanlarını arttırır...”¹⁸ şeklinde belirtilirken, aynı âyetler kâfirlere okunduğunda “yüz ifadelerinden inkârlarının anlaşıldığı, kendilerine Allah’ın âyetlerini okuyanlara hışımla saldıracakları” belirtilir.¹⁹ Dolayısıyla onların Kur’ân okunurken duymuş oldukları bu rahatsızlık, onun sesinden ve üslubundan ziyade içeriğinden dolayıdır.²⁰ Yine Kur’ân’da “Allah’ın âyetlerinin müminler için manevî olarak şifa ve rahmet kaynağı olduğu belirtilirken kör bir inat ve şuursuzlukla İslâm ve onun içerdiği gerçekleri reddeden, bunun yerine şirk, yalan ve batıl akideler koyanlar”²¹ için de sadece kendi zararlarını artırdıkları bildirilir.²² Bu itibarla ilâhî vahyi tefekkür edip içindeki gerçekleri anlayan iman ehli insanlar, bunu duygu ve davranışlarına yansıtırken, Allah’ın mutlak kudretini ve gücünü tanımayanlar, küfür, şirk ve inatlarından dolayı kalpleri mühürlendiği için ilâhî gerçekleri anlamaları ve doğru yolu bulmaları imkânsız hâle gelmiştir.²³

Tüm insanlığa bir rahmet ve hidâyet rehberi olmak üzere indirilmiş olan Kur’ân’ın²⁴ hitabı herkese açık ve mesajları nettir. Bununla birlikte muhataplarının bir kısmı, Allah’a ve peygamberine olan iman ve teslimiyetiyle gönlünü ve zihnini Kur’ân’ın dünyasına açıp onu anlamaya çalışırken, kimisi de kulaklarını tıkayarak kendisiyle ilâhî kelâmın arasına büyük duvarlar örmüştür. Kur’ân, peygamberin getirmiş olduğu ilâhî mesaja olumlu karşılık veren kimseyi mümin olarak nitelendirir. Çünkü o, yaratılışından

¹⁶ İsmail Çalışkan, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Ankara Okulu, 2017), 169.

¹⁷ Fussilet 41/26.

¹⁸ el-Enfâl 8/2.

¹⁹ Hac 22/72.

²⁰ Muammer Erbaş, “Kur’an’ın Mânâ Boyutu Işığında Kur’an Okumanın Anlamı”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/1 (2007), 14.

²¹ Hayrettin Karaman vd. *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB Yayınları, 2017), 3/515.

²² el-İsrâ 17/82.

²³ Abdülbaki Güneş, *Kur’an’da İşlevsel Akla Verilen Değer* (Van: Ahenk, 2003), 39.

²⁴ Âl-i İmrân 3/138.

sahip olduğu anlama ve kavrama yetilerini devreye sokarak kişiliğini bu doğrultuda biçimlendirmeye, değişmeye ve gelişmeye açmıştır. Onun bu doğrultuda algıladığı her mesaj imanını artırmıştır. Kur'ân'ın ifadesine göre Kâfir ise, ilâhî mesaja olumlu tepki vermeyip, özünü değişime kapatan ve kendi kendini ilâhî kelâma karşı örten kişidir. Onlar hakikati görmeye engel bu örtülerini açmak için peygamberlerin sunduğu hiçbir çözüm yolunu kabul etmemiş, vahiy gerçeği ile buluşma ve onu anlama yerine bu örtülerine bir yenisini daha ekleyerek²⁵, kendilerini daha da bir açmaza ve felakete doğru sürüklemişlerdir.

Kur'ân, iman edenler üzerinde âyetlerin olumlu ve pozitif etkisini, inkâr edenlerde ise olumsuz ve negatif etkisini anlatırken, müminlerle kâfirlerin inanç, amel ve ahlâkî vasıflarını da zikreder. Dolayısıyla küfür, şirk ve nifak gibi itikadî sapmalar, Kur'ân'ı anlamının önünde büyük bir engel meydana getirir. Bunun yanında ahlâkî bir karakter olarak kibir, haset, kin, nankörlük, taklit, taassup, önyargı, cehâlet gibi daha pek çok menfî tutum da Kur'ân'a iman etmenin ve onu gereği gibi anlamının önünde bir perde oluşturur. Tüm bu olumsuzlukları gideremeyen, davranışlarını inanarak terbiye süzgecinden geçiremeyen, iman, ibadet ve güzel ahlâkla nefisini tezkiye edemeyen ve her türlü “rics”in, fık ve fücurun ruhlarını örttüğü, Kur'ân'ın deyiimiyle artık ölü haline gelmiş, kalp, kulak ve gözleri çalışamaz duruma düşmüş insanlar, peygamberlerin hayat veren çağrısına uymazlar. Sahip oldukları malın, servetin, mevkiin vb. verdiği kibir ve gururla, kendi üstlerinde bir güç tanımak istemezler. Böylelerinin fitratları artık tanınmayacak kadar bozulmuştur.

Bu çalışmada Kur'ân'da mümin ve kâfirlerle ilgili belirtilen bu vasıfların ışığında Kur'ân'ı anlamaya engel olan hususlar ele alınarak incelenecektir. Bu çerçevede Kur'ân'da sık sık anlamayla kalp arasında irtibat kurulması nedeniyle önce âyetlerdeki bu ilişki üzerinde kısaca durulacak daha sonra kişiyle anlamının arasına perde olan itikat ve ahlâk temelli engeller ele alınacaktır.

1. Kur'ân'da Anlama - Kalp İlişkisi

Türevleriyle birlikte değerlendirildiğinde Kur'ân-ı Kerîm'in temel kavramlarından biri olan kalp²⁶, İslâm düşüncesinde tüm bedene yön veren merkezi bir organ olarak kabul edilir. Her ne kadar kalp denildiğinde ilk anda kanı toplayıp tüm vücuda pompalayan organ akla gelmiş olsa da, gerek Kur'ân'da gerek hadislerde kalbin, şuur, vicdan, idrak, akıl ve irade gücünün merkezi, bütün sezgi ve duygularımızın ve nihâyet düşünme gü-

²⁵ Erdoğan Pazarbaşı, “Toplumsal Değişimin Kur'ânî Çerçevesi”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2000), 395, 396.

²⁶ Bk. Süleyman Uludağ, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/229-232.

cümüzün kaynağı oluşuna vurgu yapılır. Maddî hayatımızın merkezî organı kalp, manevî hayatımıza da yön veren bir kaynaktır. Bu iki hayat alanı birbirinden ayrı düşünülemez.²⁷

Arapça'da *kalb* kelimesi türevleriyle birlikte çok farklı anlamların yanında²⁸ genel olarak “insanın kavraması, bilmesi, algılaması ve sağlıklı hüküm verme yeteneği”, kısaca “akıl” manasına kullanılmıştır.²⁹ Bunun yanında söz konusu kavrama, zihin, duygu, ahlâk ve inanç gibi daha pek çok manalar yüklenmiştir.³⁰ Kur’ân-ı Kerîm’in anlam bütünlüğü içinde önemli bir yere sahip olan bu kelime, ilgili âyetlerde mahiyetinden ziyade fonksiyonu ve nitelikleri üzerinde durulmuştur.³¹

Kur’ân’a göre iman etme işlevi kalbe ait bir eylem olduğu gibi³² inkâr da kalbin bir eylemidir.³³ Ayrıca düşünme, tefekkür etme, akletme, anlama, kavrama, öğüt ve ibret alma ve öğrenmenin merkezi de kalptir.³⁴ Bu bağlamda kalp, insanın ulvî değerlere yönelen ve Allah ile iletişim kuran tarafıdır. Bir anlamda bu ilişkinin odak noktasıdır. Dolayısıyla kalp, yeri her ne olursa olsun kişinin amellerine yön veren yahut eylemlerini özümseyip onlara değer kazandıran bir merkezdir. Çünkü davranışlar öncelikle insanın gönül dünyasında kök salar ve yeşerir sonra da dış dünyada tezahür eder.³⁵ İlk dönem müfessirlerin de içinde olduğu pek çok âlim bazı âyetlerde zikredilen kalp kelimesini akılla izah etmişler, dolayısıyla kalbi anlama ve idrakin kaynağı/merkezi olarak kabul etmişlerdir.³⁶ Ancak Kur’ân’da

²⁷ Heyet, *Hadislerle İslâm* (Ankara: DİB Yayınları, 2015), 3/60.

²⁸ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüğa*, thk. Muhammed Avd Mir’ab (Beyrût: Dâru İhyâi’t-Turâsî'l-Arabî, 2001), 9/174; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1414), 3/307, 4/685; Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk ez-Zebîdî, *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*, thk. Heyet (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 4/68.

²⁹ Râgib el-İsfahânî, *ez-Zerî'a ilâ mekârimi 'ş-şerî'a* (Kahire: Dârü's-Sahve, 1985), 176.

³⁰ Muhammed A'la b. Ali b. Muhammed Hâmid et-Tehânevî, *Keşşâfü usulâhâtî'l-fünûn* (Dârülhilâfetilâliyye: İkdâm Matbaası, 1317), 2/1170.

³¹ Süleyman Uludağ, “Kalb”, 24/229.

³² Bk. el-Mâide 5/41; el-Enfâl 6/70; en-Nahl 16/22; el-Hucurât 49/7; el-Mücâdele 58/22.

³³ et-Tevbe 9/125; el-Mâide 5/41; el-Enfâl 6/70; en-Nahl 16/22.

³⁴ en-Nahl 16/22; Kâf 50/37; el-Hac 22/46; el-İsrâ 17/36.

³⁵ Ali Akpınar, “Kur’an’a Göre Müslümanın Gönül Dünyası: Kalbin Eylemleri ve Sorumluluğu”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005), 107.

³⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî el-Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an* (Beyrût: Âlemü'l-Kütüb, 1983), 3/80; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2001), 21/462; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005), 9/366; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Basrî el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 5/355.

düşünen³⁷, akleden,³⁸ anlayan³⁹, öğüt alan⁴⁰ kalbe vurgu yapılması, akletme eyleminin sadece zihinsel bir faaliyetten ibaret olmadığını da gösterir.⁴¹ Bu çerçevede Kur'ân'da iman, takva, tövbe, istikamet ve sabır gibi müspet; inkâr, şirk, nifak, kibir ve riya gibi menfi içerikli kavramlar da “kalp” kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Râzî (ö. 606/1210) kalbin, hakla batılı, doğruyla yanlışlı birbirinden ayırt etme ve iyi ile kötü arasında tercih yapma özelliğini belirttiikten sonra bilgi, algı, düşünce ve inancın merkezinin kalp olduğun işaret etmiş ve bunu delilleriyle ortaya koymuştur.⁴²

Hz. Peygamber kalbin, her şeyin kendisine bağlı olduğu bir cevher olma vasfını şu şekilde ifade eder: “*Dikkat edin! Vücutta öyle bir et parçası vardır ki o, iyi (doğru ve düzgün) olursa bütün vücut iyi (doğru ve düzgün) olur; o bozulursa bütün vücut bozulur. Bilin ki! O, kalptir.*”⁴³

Gazzâlî (ö. 505/111), söz konusu kavrama iki anlam yükler. Bunlardan ilki insanın göğsünün sol tarafındaki çam kozalağı şeklindeki et parçasıdır. Cismânî olan bu kalp bütün canlılarda hatta ölümlerde dahi vardır. Kalbin diğer ve asıl anlamı, latife-i Rabbâniye-i rûhaniye'dir. Yani gözle görülmeyen ruhani/manevî bir varlık olmasıdır. Bunun da cismani olan kalp ile alakası vardır. Gazzâlî'ye göre İnsanın hakikati bu kalb-i rûhânîdir. İnsanda anlayan, âlim ve arif olan bu kalptir. Hitap edilen, ikâb ve itab edilen ve aranan yine bu kalptir.⁴⁴

Elmalılı M. Hamdi Yazır da (ö. 1942) Gazzâlî gibi kalbe iki anlam verir. “Birinci manasıyla kalp, tıp ilminin alanına giren ve cismani olarak bedenimizde kan pompalama işlevi yapan organımız, diğeri anlamıyla ise bütün bilinç, şuur, vicdan, duygular, düşünceler ve idrakimizin, akli melekelerimizin madeni yani manevî dünyamızın merkezi bulunan, lamekân olan kalptir ki nefis-i nâtika dahi tabir olunur. İnsanın asıl hakikati de bu kalptir. İnsanın müdrîk, âlim, olan lâyenkasım cüz'ü, muhâtab, muâteb, mutâleb ve mes'ûl olan cevheri budur. Ben ruhuma, cismime, aklıma, irademe bundan geçerim. Bu sanki ruhumuzun gözüdür. Basiret bunun nazarı, akıl bunun ruhu, iarede bunun kuvvetidir.”⁴⁵

³⁷ Muhammed 47/24.

³⁸ el-Hac 22/46.

³⁹ el-A'râf 7/179.

⁴⁰ Kâf 50/37.

⁴¹ Şehmus Demir, *Kur'an'ın Yeniden Yorumlanması: Batı'yla Münasebetin Kur'an Yorumuna Yansımaları* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2002), 57.

⁴² Ebû Abdillâh Faḫrüdîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Turâşî'l-Arabî, 1420), 13/115.

⁴³ Buhârî, “İmân”, 39; Müslim, “Müsâkât”, 107.

⁴⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*. trc. Ahmed Serdaroğlu (İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002), 3/9.

⁴⁵ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 1/210, 211.

İzutsu kalbin Kur'ân'a göre insanın anlamasını ifade eden psikolojik bir yetenek olduğunu söyler. Bütün zihnî faaliyetler, bu temel zihnî yeteneğin ya da somut beyanın açığa vurulmasından başka bir şey değildir. Kalp, insanı ilâhî âyetleri anlamaya muktedir kılar. Bu yetenek örtülüp mühürlendiği ve normal işlevini yerine getiremediğinde insan hiçbir şekilde anlayamaz. Kalp, Allah'ın müjdeleyici ve uyarıcı âyetleri karşısında ya iman eder ya da küfre düşer. Dolayısıyla kalp bu yönüyle zihnî faaliyetlerin merkezi olduğu gibi tekzip ve tasdik de merkezi konumundadır.⁴⁶

İnsanı diğer canlılardan ayıran en temel özelliği hiç şüphesiz akletmesi, düşünmesi, idrak etmesidir. Kur'ân-ı Kerim'e göre insan bütün bu işlevlerini kalp ile gerçekleştirir. Nitekim "*Aklı (kalbi) olan veya şuurlu olarak söze kulak veren kimse için bunda büyük ibret vardır.*"⁴⁷ âyetinde ifade edildiği gibi, insanın ibret alabilmesi, gördüklerini değerlendirerek bir sonuç çıkarabilmesi için bir aklî yetiye ya da anlatılanları peşin hükümden ve ön yargılardan arınarak dinlemeye ihtiyacı vardır.⁴⁸

Kur'ân'a göre şüphe içinde olan, mühürlenmiş, katı, kilitli, perdeli, hastalıklı, dağılan, şirk veya nifakla dolu olan kalp, anlama ve idrak etme görevini yerine getirememektedir. Nitekim "*Onlar Kur'ân'ı düşünmüyorlar mı? Yoksa kalplerinin üzerinde kilitleri mi var?*"⁴⁹ âyetinde ifade edildiği gibi şartlanmışlık ve peşin hükümlülük kişinin aklî melekelerini doğru bir biçimde kullanmasına engel olmakta ve Kur'ân'ın anlam dünyasından onları uzaklaştırmaktadır. Böyle bir kişi iletişim kanallarını dışarıya kapatmıştır. Zira kişinin algılarını, zihinsel ve duygusal dünyasını düşünmeye, bilmeye, öğrenmeye, iyiye ve doğruya kapatması, aşamalı olarak kalbinin hastalanmasına,⁵⁰ katılaşmasına,⁵¹ paslanmasına,⁵² perdelenmesine,⁵³ örtülmesine,⁵⁴ kapanmasına,⁵⁵ kilitlenmesine⁵⁶ ve nihâyet mühürlenmesine⁵⁷ sebep olmaktadır. Örtülü ve kararmış olan kalpler de Allah'ın âyetlerine karşı kör ve sağırdırlar. Ancak bütün bunların

⁴⁶ Toshihiko Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan* (Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1975), 130, 131.

⁴⁷ Kâf 50/37.

⁴⁸ Heyet, *Kur'an Yolu*, 5/114.

⁴⁹ Muhammed 47/24.

⁵⁰ el-Mâide 5/51-52; et-Tevbe 9/125; Nûr 24/50; el-Ahzâb 33/32; Muhammed 47/20, 29; el-Müddessir 74/31.

⁵¹ el-Bakara 2/74; el-En'âm 6/43; ez-Zümer 39/22; el-Hadid 57/16.

⁵² el-Mutaffifin 83/14.

⁵³ el-Kehf 18/57; Fussilet 41/3-5.

⁵⁴ el-Bakara 2/88; el-En'âm 6/25.

⁵⁵ Fussilet 41/5.

⁵⁶ Muhammed 47/24.

⁵⁷ el-Bakara 2/6-7; et-Tevbe 9/87, 93; Yûnus 10/74; en-Nahl 16/108; er-Rûm 39/59; Muhammed 47/16; el-Mü'min 40/35; el-Câsiye 45/23; el-Münâfikûn 63/3.

sebebi insanların yapıp ettikleri davranışlarıdır.⁵⁸ Zira kişi bir defa iyi ya da kötü bir eylemde bulunduğu, bunu tekrar yapma ihtimali artarken, onun tersine olan davranışı yerine getirmesi ona orantılı olarak daha da azalır. İyi veya kötü eylemlerin yapılması o kadar çok tekrarlanır ki, kişi için artık bunun aksini yapmak veya düşünmek neredeyse imkânsız hâle gelir. Kötü olan bu davranışın sürekli tekrarlanması ve bundan vazgeçmek için bir gayret gösterilmemesi, kalbinin mühürlenerek gözlerinin hakikate karşı (manevî) körleşmesine neden olur.⁵⁹

Zemahşeri'ye (ö. 538/1144) göre Kur'ân'da kalbe izafe edilen "mühürlenme" ve "perde çekme" ifadelerinde temsili bir anlatım söz konusudur. Burada kâfirlerin durumları, mühürlenerek ya da perdelenerek engellenmiş, faydalanılması imkânsız hale getirilmiş şeylere benzetilmiştir. Çünkü onların kalpleri haktan yüz çevirip onu kabul etme ve inanma konusunda büyüklük taslamış, bu nedenle hakikat onların kalplerine sirayet edememiştir. Aynı şekilde bu kimselerin kulakları gerçeği dinlemekten imtina etmiş, hakka karşı sağır kesilmiş ve onun sesini duyamamışlardır. Gözleri ise önlerinde serili olan ilahi âyet ve delilleri basiret sahibi ve ibret alan kimselerin gördüğü gibi görmemiştir.⁶⁰

Konuyla ilgili âyetler bir bütünlük içinde incelendiğinde kalplerin kilitlenmesi ya da mühürlenmesinin bir sürecin sonunda gerçekleştiği görülmektedir. Hz. Peygamber de "*Kul bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta meydana gelir. Şâyet bundan vazgeçip tevbe ve istiğfar ederse kalbi arınır. Eğer günaha devam ederse(siyah nokta) artırılır ve sonunda tüm kalbini kaplar. Allah'ın, (Kitabı'nda) 'Hayır! Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.'*"⁶¹ diye anlattığı pas işte budur."⁶² buyurmak suretiyle bu gerçeği dile getirmektedir. Gazzâlî Mutaffifin Sûresinin 14. âyetini yorumlarken, "Tam tövbe önceki kusurları da telâfi edecek işler yapmaktır. Nitekim Yüce Allah "*Hayır! Gerçek şu ki, onların yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır*" buyurmuştur. Kir birikince zamanla tabiat halini alır ve kalbi kaplar. Bedensel isteklere uyararak işlenmiş olan önceki kötülükleri telâfi etmek için sadece ileride o istekleri bırakmak yetmez. Ek olarak iyilikler yapmak suretiyle, kalbi kaplamış olan bu kiri pası silip temizlemek gerekir."⁶³ demektedir.

⁵⁸ el-En'âm 6/110.

⁵⁹ Faruk Görgülü, *Ebü'l-Hasan el-Eş'ari ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), 276, 277.

⁶⁰ Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidî t-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil (metin-çeviri)*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/166.

⁶¹ el-Mutaffifin 83/14.

⁶² Müslim, "İmân", 231; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 83.

⁶³ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 4/21-22.

Kur’ân-ı Kerîm’de kalp ile ilgili benzetmelerden birisi de körlük ve sağırlık halidir. Çünkü kalp, göz ve kulak kelimeleri, aslında duyum, his, algılama, düşünme, kavrama, bilme gibi insanı bilgiye, tefekküre ve imana götüren temel insanî yetenekleri ifade etmektedir.⁶⁴ Bu bağlamda Kur’ân mutlak manada bakma ile görmenin yine sırf duyma ile işitmenin arasını tefrik eder. Haddizatında bakan her ne kadar göz, işiten kulak olsa da gerçek manada gören ve işiten imanla hayat bulan kalptir.⁶⁵

Kur’ân’da inkâr edenlerin temel vasıfları anlatılırken en sık kullanılan özellikleri körlük ve sağırlık benzetmeleridir. Çünkü “örtülü bir kalbe sahip olan kâfir, Kur’ân’ı dinlese ve resûle baksa da Allah’ın âyetlerini kavrayamaz.”⁶⁶ Nitekim “*Andolsun biz, cinler ve insanlardan, kalpleri olup da bunlarla anlamayan, gözleri olup da bunlarla görmeyen, kulakları olup da bunlarla işitmeyen birçoklarını cehennem için var ettik...*”⁶⁷ âyetinde kalpleri olup da kalbin anlama fonksiyonunu kullanmayan gözleri olup da hakkı görmeyen, kulakları olup da gerçeklere kulaklarını kapatan kimselerin bu davranışları sebebiyle cezayı hak ettikleri belirtilir. Bu âyetin ifadesine göre Allah insanlara gerçekleri, iyilik ve güzellikleri görme, işitme, anlayıp kavrama yeteneklerini vermiş olmasına rağmen öyleleri vardır ki onlar bu yeteneklerini yaratılış amacına uygun bir şekilde ve doğru olarak kullanmazlar; bu sebeple de cehenneme atılmaları sonucunu doğuracak olan yanlış inançlara sapar, kötü işler yaparlar.⁶⁸ Körlük, hem iç hem de dış gözlem yapmaya engel bir durumdur. Böyleleri bütün psikolojik yetenekleriyle akıl yürütme, tefekkür ve idrak etme yetilerini kaybettikleri ve gerçeği göremedikleri için ne enfûsi ne âfâkî bir okuma yapabilir ne de Kur’ân’ın üzerinde düşünüp onu anlayabilir.⁶⁹

Kalbi kör olan kişi, kendi özünü ve yaratılışını gözlemleyip ders çıkaramayan, ibret alıp düşünemeyen, evreni müşâhede edip hakka ulaşamayan, gözlem ve anlam kabiliyetinden yoksun, görülenden görülmeyene, bilinenden bilinmeyene akıl yürütemeyendir.⁷⁰ Çünkü ibret almak bir basiret ve olgunluk işidir.⁷¹ “Nitekim “*Yeryüzünde hiç dolaşmıyorlar*

⁶⁴ Heyet, *Kur’an Yolu*, 2/629.

⁶⁵ Yasin Pişgin, “Kur’an’da Kalbin Akledişi: İman”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2013), 118.

⁶⁶ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selahattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları, 1984), 173-178.

⁶⁷ el-A’râf 7/179.

⁶⁸ Mâturîdî, *Te’vilâtü Ehli ş-Sünne*, 1/34.

⁶⁹ Geniş bilgi için bk. Erbaş, “Kur’an ve Sünnet Işığında Dinî Tefekküre Dair Bazı Kavramların Tahlili”, 28-33.

⁷⁰ Fatih Karaman, *Kur’an’a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 92.

⁷¹ Ramazan Altıntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 68.

*mı ki ibret almış kalplere yahut işitmiş kulaklara sahip olsunlar! Şu bir gerçek ki gözler körleşmez, fakat göğüslerdeki kalpler körleşir.*⁷² âyetinin ifadesine göre asıl kör olan göz değil bilakis kalptir. Çünkü düşünüp ibret almamak, nifak ve küfür içinde olmak kalbin körleşmesine sebep olur. Artık bu aşamadan sonra onları yanlış gittikleri yoldan döndürmek ve doğru yola iletmek mümkün değildir. Zira onlar peygamberin çağrısına kulak vermemiş ve hidâyet yolunu reddetmişlerdir. Allah'ın âyetlerine karşı körlük, kayıtsızlık, vurdumduymazlık, unutmama ve yüz çevirmenin ahiretteki karşılığı da kendi cinsinden yani unutulma olacaktır.⁷³ İşitip itaat edecekler ancak Allah'a iman edip teslim olan müminlerdir.⁷⁴

Diğer taraftan anlama, görme ve işitme gibi iradeli ve şuurlu varlıklara ait olan fonksiyonlar kullanılmadığında insan hayvandan daha aşağı bir mertebeye düşmektedir.⁷⁵ Kur'ân'a göre kalben (manevî) hasta olanlar, kendilerini iyiliklere kapadıkları için doğruya yönelemez. Yararına olan hususlardan istifade edemez. Müminler için şifa ve rahmet kaynağı olan Kur'ân âyetleri onlar için azgınlıklarının ve inkârlarının artırmaktan başka bir sonuç vermez.⁷⁶

Kur'ân'da kalbin katılığı, itaat etmeme, ibret ve ders almama, bolluğu da darlığı da doğru bir şekilde değerlendirememeye, kötülükleri iyi olarak görme, değişmeye, dönüşmeye, iyiye, öğretilmeye kapalılık gibi davranışlar olarak ifade edilmektedir.⁷⁷ Kur'ân, bu tarz eylemlere sahip olan bir kalbe giremez. Çünkü böylesi, Allah'ın âyetleri karşısında ürperti duymayan bir kalptir. Allah'a ve ahiret gününe inanmayan insanlar aynı zamanda kibirli kişilerdir.⁷⁸

2. Kur'ân'ı Anlamanın Önündeki Engeller

Anlama bireysel bir çabanın ürünüdür. Dolayısıyla kişinin sahip olduğu pek çok olumsuz etken anlamanın önünde bir engel oluşturur. Bu çerçevede insanların inançları, yaşam tarzları, duygu ve düşünceleri, zihin dünyaları gibi pek çok hususun anlamada rolü vardır. Özellikle küfür ve şirk mensuplarının baştan kendilerini peygamberlerin ilâhî çağrısına kapatarak, Allah'ı ve O'nun gönderdiği tüm kitap ve değerleri reddettikleri görülür. İnsanın vahyi anlamasına engel olan itikadî ve ahlâkî özelliklerden ön plana çıkanları yine Kur'ân'daki âyetlerden hareketle inanç ve ahlâk eksenli olmak üzere iki kategoride ele almak mümkündür.

⁷² el-Hac 22/46.

⁷³ Tâhâ 20/124-126.

⁷⁴ er-Rûm 21/53.

⁷⁵ el-Furkân 25/44.

⁷⁶ el-Mâide 5/64; el-İsrâ 17/82.

⁷⁷ el-Bakara 2/74; el-En'am 6/42-44.

⁷⁸ en-Nahl 16/22.

2.1. İnanç Kaynaklı Engeller

Dinî inançlar insanın pratiklerini doğrudan etkileme gücüne sahiptir. Bu nedenle dinler öncelikle muhataplarına inanç sistemini benimsetmeyi hedefler. Zira kişinin inanmadığı bir düşünceyi hayatına tatbik etmesi beklenemez. Bu nedenledir ki gönderilen tüm peygamberlerin mücadelesinde üzerinde özellikle durdukları hususların başında inancın özü olan tevhid ilk sırada yer alır.⁷⁹ Bu sebeple Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e (s.a.s.) kadar bütün peygamberler tevhid mücadelesi vermişler, gönderildikleri toplumları sadece Allah'a ibadet etmeye ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamaya çağırmışlar, kısaca tevhit akidesini ikame etmeye gayret etmişlerdir.⁸⁰

Ne var ki zamanla insanlardan bir kısmı peygamberlerin bu çağrısını reddetmiş, selim fitratlarından uzaklaşarak küfür ve şirk yolunu tercih etmiştir. Böylece var oluş gayesinden uzaklaşan bu insanlar cehalet, taassup ve bilgisizliğe dayanan, körü körüne bir taklit inancının ardına düşmüşlerdir. Bu bağlamda Kur'an'ın anlaşılmasına engel teşkil eden en temel etken hiç şüphesiz inanç kaynaklıdır. Çünkü gerek inkâr gerekse şirk, sadece Allah'a veya elçisine inanmamak şeklinde içsel bir inanç olarak kalmamakta; dinî ve ahlâkî, sosyal ve psikolojik bütün alanlarda kişinin irade ve davranışına yön vermektedir.⁸¹ İnanç kaynaklı engellerin bir kısmını şu başlıklar altında ele almak mümkündür.

2.1.1. Küfür ve Şirk

Kur'an-ı Kerim'e göre manaca birbirine çok yakın olan küfür ve şirk,⁸² Allah'ın âyetlerini anlamada, hak ve hakikati idrak etmede sahibinin önündeki en temel engellerdendir. Bu inanç tutumunu benimseyen kişiler inatları, gönüllerindeki perdeler ve kulaklarındaki ağırlıklar sebebiyle⁸³ Allah'ın âyetlerine kendilerini kapatmışlardır. Haddi zatında küfür de şirk de kişinin fitratına yabancılaşması, hak ve hakikatten uzaklaşarak Allah'a karşı nankörlükte bulunmasıdır. Dolayısıyla hem inkâr hem de şirk, gözdeki körlüğün ve kulaktaki sağırlığın hakiki sebebi ve vahyin muhtevasını idrak edip anlayan merkez olan kalbi/aklı adeta bir kılıf ile örten menfi bir durumdur.⁸⁴ Nitekim kâfir, gizleyerek, nankörlük ederek, örtterek peygamberlerin din adına Allah'tan getirdiklerini reddeder. Âyetin

⁷⁹ Öztürk, "Peygamberlerin Tebliğ Sürecinde Bazı Ortak Noktalar", 141.

⁸⁰ Bk. el-A'râf 7/59; Yûsuf 12/40; en-Nahl 16/36; el-İsrâ 17/23; el-Enbiyâ 21/25; Nûh 71/5-9.

⁸¹ Bk. el-Bakara 2/27; en-Nisâ 4/119, 145; el-En'âm 6/140; el-Kehf 18/33-43; el-Kasas 28/77-78; el-Ahzâb 33/16-17.

⁸² Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/533-536.

⁸³ el-İsrâ 17/46; el-Kehf 18/57.

⁸⁴ Pişgin, "Kur'an'da Kalbin Akledişi", 123.

ifadesine göre “İnkârcılara seslenenin durumu bağırıp çağırmadan başka bir şey işitmeyen hayvana haykıran çobanın durumuna benzer. Onlar sağır, dilsiz ve kördürler. Çünkü onlar düşünmezler.”⁸⁵ Bu âyette inkârcıların durumları sağır, dilsiz ve kör olarak tavsif edilmekte, onların İslâmî tebliğ ve davetin karşısında ne kadar kıt bir anlayışa sahip oldukları dile getirilmektedir. Aynı şekilde onca ibretli hadiseye ve kâinata gerçekleşen mucizelere rağmen yine de onların, Allah’ın âyetleri karşısında ne kadar duyarsız oldukları belirtilir.⁸⁶ Oysa Allah’ın var ettiği taşlar arasında öyleleri vardır ki bir kısmından Allah’ın izniyle ırmaklar çıktığı gibi, bazılarının da çatlayıp bağrından su fışkırır, bir kısmı ise Allah’ın haşyetiyle yuvarlanıp düşer.⁸⁷ Küfür içinde olan kişiler inanmamalarına ve anlamak istememelerine rağmen sanki iman edecek gibi peygamberlerden birtakım mucizeler talep etmiş, ancak küfürleri Allah’ın âyetleri ve mucizeleri önünde perde olmuştur.⁸⁸ Kur’ân, şirkin en büyük zulüm olduğunu ifade ederken,⁸⁹ şirke bulaşmama konusunda da insanları uyarmıştır.⁹⁰

Lokman’a (a.s.) verilen hikmetlerin çerçevesi belirtilirken bunların başında tevhit akidesinin geldiği görülür. Bu bağlamda Lokman (a.s.), Allah’ın birliğine iman ettiği gibi oğluna da şirkten uzak durmayı öğütlemiş, şirkin en büyük zulüm olduğunu ifade etmiştir.⁹¹ Zira Allah’a ortak koşan yani Allah’tan başkasına tanrılık nitelikleri yükleyen kişi, Allah’ın hakkı olan tanrılığı başkasına vermiş, böylece haksızlık (zulüm) yapmış demektir; üstelik bu tutum, haksızlıkların en büyüğüdür. Çünkü bütün nimetlerin yalnızca kendisinden geldiği Zat’ı, kendisinden hiçbir nimet gelmemiş olan –ve gelmesi de düşünilemeyen- biriyle eşit tutmak, büyük bir zulümdür.⁹² Esasen İslâm’ın en başta şirki ortadan kaldırmayı hedeflemesi de Allah’a ortak koşmanın, bütün kötülüklerin başında geldiği ve diğer birçok kötülüğün temel sebebi olduğu anlayışına dayanır.⁹³

İnsanın sadece Allah’a ibadet ve kulluk etmesi, O’nun insan üzerindeki hakkıdır. Çünkü her şeyi yaratan, var ve yok eden, rızık veren, her tür oluşa kaynaklık eden dolayısıyla ibadete layık olan sadece Allah’tır. Fakat müşrik tüm bunlarda hiçbir ortaklığı ve katkısı olmayan varlıkları Allah’a

⁸⁵ el-Bakara 2/171.

⁸⁶ Geniş bilgi için bk. Mahmut Öztürk, “İman-İnkâr Ekseninde Duyu Organlarının İşlev(sizliği)”, 3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi (3. Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi, (b.y.: İksad Yayınevi, ts.), 52-57.

⁸⁷ el-Bakara 2/174.

⁸⁸ el-En’âm 6/37; el-İsrâ 17/90-95.

⁸⁹ el-En’âm 6/82; Lokmân 31/13.

⁹⁰ el-A’râf 7/172-173.

⁹¹ Lokmân 31/13.

⁹² Zemahşeri, *el-Keşşâf*, 5/272.

⁹³ Heyet, *Kur’an Yolu*, 4/336.

ortak koşmakta ve böylelikle Allah'ın hakkını çiğnemektedir. Bunu yaparken de Allah'ın ona verdiği hayatı, akli, iradeyi yanlış bir şekilde kullanmakta, âfâkî ve enfûsî delillere gözünü kapamaktadır. Diğer taraftan insanın nefsi üzerinde de bir hakkı vardır ki bu, nefsinin alçaltmamak ve cezaya müstahak kılmamaktır. “*Andolsun ki biz Âdemoğullarını üstün bir şerefe nail kıldık*”⁹⁴ âyetinin ifadesince Allah'ın şeref verdiği insan, nefsinin mahlûka ibadet ettirerek alçak ve zelil kılmaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklere ve inkârcılara, üzerinde tefekkür edip düşünmeleri için bir âyet veya herhangi bir delil geldiğinde bunlardan yüz çevirerek anlamadıkları, bunların doğru olup olmadığı hususunda herhangi bir zihnî çabanın içine girmeden, akıllarını kullanıp düşünmeden hemen ret ve inkâr ettikleri şöyle haber verilir: “*Rablerinin âyetlerinden onlara bir âyet gelmeye görsün, ondan ille de yüz çevirirler. Gerçekten onlar, kendilerine hak geldiğinde onu yalanlamışlardır...*”⁹⁵ Yine Kur'ân Ehl-i kitap'ın, bilhassa Yahudilerin Hz. Peygamber'in risaletinden haberdar olmalarına rağmen, onun Allah'ın resulü olduğunu bile bile gerçeği inkâr ederek âyetleri kasıtlı olarak anlamadıklarından bahseder.⁹⁶

Bu itibarla şirk ve küfür, anlamamanın, akletmenin, hak ve hakikati kabul etmenin önünde en büyük engel olan iki inanç biçimidir. Çünkü hakiki manada akletmek ancak iman etmek ve şirkten kurtulmakla mümkündür. Zira imanın eşlik etmediği anlama her zaman akamete uğrayacaktır. Çünkü Kur'ân'ı anlamak herhangi bir zihni eylem ve faaliyet değildir.⁹⁷

2.1.2. Nifak

Kur'ân'ın inanç sistemi içinde mümin ve kâfirden sonraki üçüncü grubu münafıklar oluşturur. Söz konusu inanç grubuna ait Kur'ân'da pek çok âyetin yanında ayrıca “Münâfikûn” ismiyle müstakil bir sure de bulunmaktadır.⁹⁸ Kur'ân'da detaylı bir şekilde münafıkların inanç durumları, âhiretteki konumları, ruhi yapıları, toplumsal hayattaki yerleri, Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı takınmış oldukları tavırları, ahlâkî bozuklukları ele alınır. Bu kimseler, “gönülden inanmadıkları halde Allah'ı, Peygamber'i ve onun bildirdiği diğer iman ilkelerini benimsediğini söyleyen, Müslümanmış gibi görünen kimselerdir”.⁹⁹ Söz konusu grubun en temel özelliği ikiyüzlü oluşlarıdır; inanmadıkları halde inanır görünmeleri

⁹⁴ el-İsrâ 17/70.

⁹⁵ el-En'âm 6/4-5.

⁹⁶ el-Bakara 2/146.

⁹⁷ Yasin Pişgin, “Kur'an'da Kalbin Akledişi”, 119.

⁹⁸ el-Münâfikûn 63/1-11.

⁹⁹ Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed en-Nesefî, *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*, thk. Yûsuf Ali Budeyvî (Beyrût: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998), 1/49.

ve akıllarınca müminleri kandırmalarıdır.¹⁰⁰ Bu karakter yapısına sahip olan kimseler açık inkârcılardan ve bilinen İslâm düşmanlarından çok daha tehlikeli oldukları, bunların doğru yolu bulma ihtimalleri daha zayıf bulunduğu için kâfirlerin en aşağı tabakasını teşkil ederler. Kur'ân'da bu kimselerin ebedî âlemdeki cezalarının da diğer inkârcılardan çok daha ağır olacağı haber verilmektedir.¹⁰¹

Nifak, Kur'ân'ı anlamamanın önündeki en temel engellerden biridir. Çünkü kalplerinde bozukluk olan aynı zamanda ruhen hasta olan bu kimseler,¹⁰² Allah'ın Hz. Peygamber'e ve onun çevresinde olan müminlere yapılan çeşitli lütuflarını gördükçe, İslâm'ın adım adım tamamlanarak yerleştiğini gözlemledikçe haset ve kinleri artmakta, bu durum zaten bozuk ve hastalıklı olan kalplerini daha bozuk hâle getirmektedir. Bu ahlâkî zaaf onların zahirde anlamış gibi görünse de gerçekte Kur'ân'ın hakikatlerini anlamadıklarını ve Hz. Peygamber'in mesajına kulak vermediklerini gösterir. Söz konusu kimselerin kalplerindeki bu hastalık Kur'ân'ı anlamaya ve onun mesajına kulak vermeye karşı engeldir. Onların bu hali âyette *“İnsanlardan bazıları da vardır ki inanmadıkları halde “Allah'a ve âhiret gününe inandık” derler. Akıllarınca Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya kalkışıyorlar; hâlbuki onlar farkında olmadan yalnızca kendilerini aldatmış oluyorlar. Kalplerinde bir bozukluk vardır; Allah da onlardaki bozukluğu arttırmıştır...”*¹⁰³ ifadeleriyle dile getirilmektedir. Bu âyette zikredilen “maraz” sözcüğü maddi anlamdaki hastalığı değil, aksine manevî hastalık olan kişinin bilme, aklını kullanma, anlama ve düşünme gibi kabiliyetlerini yok saymak suretiyle peşin ve önyargılı karar vermesini ifade eder.¹⁰⁴

Nifak ehli, inkârlarını gizlemek suretiyle müminlerin yanında inanmış gibi gözükerek hem inananları hem de Allah'ı aldattıklarını sanırlar. Haddizatında asıl aldananlar kendileridir. Çünkü Allah onların durumunu bilmekte, fakat imtihan için fırsat vermektedir. Müminlerin birçoğu onları teşhis etmekle birlikte, gördükleri gibi kabul edip ona göre davranmaktadırlar. Bu kimseler dışarıya karşı kendilerini sevimli gösterebilirler de içleri kin ve öfke doludur.¹⁰⁵ Çünkü onlar şeytanlarıyla baş başa kaldıklarında kendi gerçek kimliklerini oryaya koyarlar.¹⁰⁶ Dolayısıyla düşünce, duygu ve niyetleri başka, sözleri ve davranışları başka olan bu insanların söz konusu karakterleri anlamamanın önünde bir set gibi engel olur.

¹⁰⁰ Geniş bilgi için bk. Aziz Çımar, *İnkâr Bahaneleri* (Ankara: DİB Yayınları, 2020), 39.

¹⁰¹ en-Nisâ 4/145.

¹⁰² el-Bakara 2/10.

¹⁰³ el-Bakara 2/8-11.

¹⁰⁴ Altıntaş, *İşlevsel Akıl*, 69.

¹⁰⁵ el-Bakara 2/9, 14.

¹⁰⁶ el-Bakara 2/14.

Kendileri kötü düşündüğü gibi başkalarının da kötü düşüncelerine kulak ve değer verir.

Nifak ehli yapıp ettikleri bu davranışları sebebiyle artık şeytanlaşmış insanlardır. Mücâdele sûresinde şeytanın etkisi altına girmiş olanlar ve şeytanın yandaşları olarak bahsedilen münafıkların eleştirilen tutum ve davranışları şu şekilde anlatılır: “*Allah’ın gazabına uğramış bir toplulukla iş birliği yapanları görüyorsun değil mi? Bunlar ne sizdendir ne onlardan. Bile bile yalan yere yemin de ederler. Allah onlara çetin bir azap hazırlamıştır. Onların yapmakta oldukları gerçekten ne kötüdür! Onlar yeminlerini kalkan yapıp (insanları) Allah yolundan saptırdılar. Bu sebeple onlara küçük düşürücü bir azap vardır. Malları da evlâtları da Allah katında kendilerine hiçbir yarar sağlamayacak. Onlar cehennemliktir; orada ebedî olarak kalacaklar. O gün Allah onların hepsini diriltecek; (dünyada) size yemin ettikleri gibi -işe yarar bir şey yaptıklarını sanarak- O’na da yemin edecekler. Bilin ki onlar yalancıların ta kendileridir. Şeytan onları hâkimiyeti altına alıp kendilerine Allah’ı anmayı unutturmuştur. İşte onlar şeytanın yandaşlarıdır...*”¹⁰⁷

Bütün bu özellikleri kendisinde taşıyan insanı ‘şeytanın etkisi altına alması’ demek, bu kimsenin yapıp ettiklerinden dolayı artık hiçbir surette rahatsızlık duymayacak derecede vicdanı kararmış, nefisini kötülöklere gömmüş olması demektir. Şeytanın kaplaması, kötülüğün bu insanlarda artık kişiliğinin hâkim karakteri haline gelmesi anlamına gelir. Bu aşamada akıl, vicdan, sağduyu ve fitrat devreden çıkarılmış, irade tamamen kötülüğün etkisi altına girmiştir.¹⁰⁸

2.2. Ahlâk Kaynaklı Engeller

Kişinin olumsuz duyguları, düşünceleri ve davranışları, Kur’ân’ın anlaşılmasının önündeki en temel engellerden biridir. Bu çerçevede inkârla birlikte kibir, haset, inat vb. duygulara sahip kimseler, hem peygamberlerin çağrısına büyük bir direnç göstermiş hem de getirdikleri hakikatleri anlamayarak inkâr etmişlerdir. Bu başlık altında konuya dair öne çıkan engeller ele alınacaktır.

2.2.1. Gurur ve Kibir (Büyükleme)

İnsanın kendisini beğenmesi, başkalarından üstün ve büyük görmesi anlamına gelen kibir,¹⁰⁹ insanı küfre götüren nedenlerden biri olduğu gibi,

¹⁰⁷ el-Mücâdele 58/14-19.

¹⁰⁸ Karaman, *Kur’an’a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*, 237.

¹⁰⁹ Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur’an*, thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî (Beyrût: ed-Dâru’s-Şâmiyye, 1412), 603, 604; Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcu'l-lüğa ve Şihâhu'l-arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafûr Attâr (Beyrût: Dâru'l-İlm li'l-Melâyin, 1407/1987), 2/801-802; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 4/5/125.

doğrudan anlamaya etki eden ve gerçeği kabule engel olan faktörlerin de başında gelir. Çünkü kibir, doğru düşünmeye, akli ve iradeyi doğru istikamete sevk etmeye engel olan bir davranıştır.

Bu duygu kişinin mal, mülk, mevki, şan, şöhret gibi sahip olduğu birtakım dünyevî menfaatler sebebiyle şımarmasına, kendi kendisini müstağni görüp Allah'ın koyduğu çizgiyi aşmasına neden olduğu gibi,¹¹⁰ şartlanmışlık, cehalet ve zorbalık gibi eylemleri sebebiyle kalbinin mühürlenmesine de neden olur.¹¹¹ Zira kendisini bilgili ve yeterli gören ve hiçbir şeye muhtaç olmadığını düşünen, vahyin emir ve yasaklarına karşı kibirlik taslayan kişi, zihnini ve kalbini hakikate kapatır. Bu tarz karaktere sahip olan biri için hak ve hakikati görme,¹¹² işitme, bilme, anlama özelliği kalmaz, önüne çektiği duvarla gerçek arasında sıkışıp kalır. Bu insanlar sahip oldukları benlik ve gururları sebebiyle Allah, peygamber ve vahiy karşısında bile kibirli bir tavır sergileyen, bu nedenle de peşinen inkâr ve ret eylemine girer. Böyle bir itikada sahip olanlara yapılacak hiçbir tebliğ, söylenecek hiçbir söz, uygulanacak hiçbir irşad yöntemi bir yarar sağlamaz.¹¹³ Çünkü kibir, akli örten ve onun işlevini yerine getirmesine engel olan bir duygudur. Sahibini, en açık delillere rağmen anlamada ve hakkı reddetmede güçlü bir direnişe sevk eder. Nitekim Kur'an'ın ilk muhatabı olan câhiliye müşriklerinin vahiyle birlikte tevhit inancına karşı gösterdikleri düşmanlık ve saldırganlığın temelinde de kibir bulunmaktadır.¹¹⁴

Haddizatında kibir, kişiyi Allah'a itaat etmekten alıkoyan batıl inançlara ve taklide yol açan ahlâkî ve psikolojik bir hastalıktır. Bu hastalık kişide bir tabiat haline dönüşünce gerçeği şiddetle inkâr eder ve insanı hakkın varlığını ve delillerini örtmeye sevk eder.¹¹⁵ Kibir, insanın zihin ve duygu dünyasında yaptığı tahakkümle en bariz gerçeklerin bile kabulüne engel olur. Baskın bir duygu haline dönüştüğünde zihinsel, duygusal, davranışsal, dinî, ahlâkî bütün yönlerini derinden etkiler ve iradesini yönlendirir. İnsanın insanla ve Allah ile ilişkisini bozar. İnsanı tanrılık iddiasına kadar götürbildiği için,¹¹⁶ Kur'an'da kibir konusunda ciddi uyarı yapılır. Çünkü "*Allah, kibirlenip büyüklenenleri sevmez.*"¹¹⁷

¹¹⁰ el-Alak 96/6.

¹¹¹ el-Mü'min 40/35.

¹¹² Çınar, *İnkâr Bahaneleri*, 48.

¹¹³ Nûh 71/5-9.

¹¹⁴ Bk. İbrahim Sarıçam, *Hız Muhammed ve Evrensel Mesajı* (Ankara : DİB Yayınları, 2017), 80.

¹¹⁵ İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi* (Konya : Tekin Kitabevi, ts.), 94.

¹¹⁶ el-Kasas 28/38; eş-Şûrâ 42/29; en-Nâziât 79/24.

¹¹⁷ en-Nisâ 4/36; en-Nahl 16/23, Lokmân 31/18; el-Hadîd 57/23.

Kur’ân-ı Kerîm, bilgisizlikten başka hiçbir dayanakları olmayan kibir sahiplerinin Allah’ın âyetlerini anlamak istemediklerinden, bu konuda gösterdikleri direnişten şu şekilde söz eder: “*Kendisine Allah’ın âyetleri okunurken işitip de sonra büyülenerek işitmemişçesine inkârda ısrar eden her bir günahkâr iftiracıya yazıklar olsun!*”¹¹⁸

Allah’ın kevnî âyetleri onu okumasını bilen kimseleri Allah’ın varlığına ve birliğine iman etmeye ve O’nun ihsan etmiş olduğu sayısız nimetleri şükretmeye sevk ederken, vahyedilen âyetler de hayat rehberi olarak ondan yararlananları hem dünyada iyi bir hayat sürdürme hem de Hakk’ın rızasını elde ederek sonsuz hayatta ebedi mutlu olma imkânına ulaştırır. Ancak ilâhî vahyin değerini idrak edemeyenler, makul ve muteber hiçbir delilleri olmadığı halde sahip oldukları imkânların kendilerine sağladığı menfaatlerin kaybolmaması için onu inkâr ederek anlamamakta ısrar ederler.¹¹⁹ Aynı şekilde “*Onlar, kendilerine ulaştırmış kesin bir kanıt olmadan Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girişirler. Bu tutum, gerek Allah yanında gerekse inananlar yanında büyük bir nefrete sebep olur. Allah, kendini beğenmiş her zorbanın kalbini işte böyle mühürler.*”¹²⁰ âyetinde kendini beğenen ve böbürlenerek Allah, peygamber ve vahiy karşısında bile gurur ve kibirlilik taslayan bu kimselerin, söz konusu bu eylemleri sebebiyle peşinen bir ret ve inkâr tavrı sergiledikleri ifade edilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de, yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayan kimselerin Allah’ın âyetlerinden uzaklaştırılıp mahrum edileceği, sonuçta Allah’ın kevnî ve teşriî bütün âyetlerini ve mucizelerini görseler de kibir ve gururlarının iman etmelerine engel olduğu, doğruyu görseler de onu takip etmedikleri bildirilir. Ancak sapıklık ve eğrilik yolunu gördüklerinde oraya saparlar. Ayrıca yanlış inançlarını ve kötü gidişatlarını ısrarla sürdürmeye devam ederler. Bu durum, onların Allah’ın âyetlerini inkâr edip yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.¹²¹ Çünkü kibir ve inatları sebebiyle doğru yolu bırakıp da sapkınlıkta ısrar eden kişi ve toplumlar ilâhî adalet gereği hidayet yolundan mahrum edilirler. Zira insanların işlediği her türlü kötülük kendi iradi tercihlerinin bir neticesidir. Allah, kötülüğü yaratarak onların iradelerini neye yönelttiklerini bildiğini, iradelerini şerri tercih yönünde kullanmaları sebebiyle hak ettikleri cezaların ilâhî adaletin bir gereği olduğunu bildirmiştir.¹²²

¹¹⁸ el-Câsiye 45/7-8.

¹¹⁹ Heyet, *Kur’an Yolu*, 5/12-13.

¹²⁰ el-Mümin 40/35.

¹²¹ el-A’râf 7/146.

¹²² Detay için bk. Ebü'l-Muîn Meymun b. Muhammed en-Nesefî, *Tebîrâtü'l-edille fi usûli'd-dîn* (Ankara: DİB Yayınları, 2003), 2/254.

Bazen bu tarz bir karakter yapısına ve inancına sahip olan kimseler, peygamberlerin dış hallerine ve yoksulluklarına bakarak büyüklük taslayıp inkâra sürüklenirler. Peygamberlerin ardından gitmeyi kendilerinin aşağılanması olarak düşünürler.¹²³ Nitekim Mekke müşrikleri, Allah'ın varlığını ve yüceliğini kabul etmelerine rağmen, kendileri gibi dünyevî üstünlüğe sahip olmayan Hz. Peygamber'i küçümseyerek inkârlarına ve Kur'ân'ın mesajına reddetmeye yönelik tavırlarını şöyle gerekçelendiriyorlardı: *“Gerçeğin bilgisi (Kur'ân) gelince, “Bu bir büyü, biz bunu kabul etmiyoruz” dediler. Bu Kur'ân, şu iki şehirden büyük bir kişiye indirilseydi ya!” diye de eklediler.*”¹²⁴ Çünkü onların nezdinde kıymetli olan soy sop, mal, mülk ve zenginlik, güç ve iktidar, sosyal itibar gibi maddî, dünya ile ilgili ve tabii olarak geçici şeylerdi; insanları ancak bu değerler büyük kılardı. Peygamberlik değerli bir şey idiyse Muhammed'e (s.a.s.) değil, kendilerine göre Mekke ve Tâif'in büyüklerinden birine gelmeliydi. Bu mantığa karşı Kur'ân'ın *“Rabbinin rahmetini paylaştırmak onlara mı düşmüş? Dünya hayatında onların geçimliklerini biz paylaştırdık. Bir kısmı diğerini istihdam etsin diye kimini kiminden derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.*”¹²⁵ âyetiyle verdiği cevap aynı zamanda İslâm'ın arzuladığı sosyal ve ahlâkî değişimin başlangıç noktalarına ışık tutmaktadır.

Mekkeli müşrikler *“İlâhî uyarı içimizden ona mı indirildi şimdi!”*¹²⁶ âyetinde belirtildiği gibi kendilerince onca itibarlı kişiler, önderler dururken özellikle Hz. Muhammed'e (s.a.s.) peygamberlik gibi onurlu bir görevin verilmesini hazmedememişlerdir. Onların bu inkârı, peygamberlik gibi şerefli bir görevin kendileri gibi beşeri vasıflar taşıyan birine verilmesi karşısında içlerindeki derin ve kavurucu kıskançlığın dışa yansımış ifadesidir.¹²⁷ Bu nedenle onların liderlik hakkındaki kısır düşünceleri ve kibir duygusu, kendilerini anlamsız bir önyargıya itmiş, ilâhî mesajları daha baştan reddetmelerine sebep olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de üstünlüğü kendi nefsinde, maddî servet, güç ve zenginlikte yahut kabilesinin genişliği ve adamlarının çokluğunda gören ve bu nedenle kibirlenen inkârcıların, Allah'ın elçilerini ve onun peşinden giden fakir, yoksul, düşük gelirli ve sıradan kişileri küçümşedikleri belirtilir.¹²⁸ Bu kimseler sahip oldukları güç ve kuvveti kendileri için bir övünç ve kibre dönüştürerek peygamberleri ve onların getirmiş oldukları mesajı reddetmiş ve onu anlamak istememişlerdir. Bu durumda makam ve

¹²³ ez-Zuhrûf 43/52, 53.

¹²⁴ ez-Zuhrûf 43/30, 31.

¹²⁵ ez-Zuhrûf 43/32.

¹²⁶ Sâd 38/8.

¹²⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 5/79; Ayrıca bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/648.

¹²⁸ ez-Zümer 39/55, 56.

mevkileri inananların arasına katılmaya engel olmuştur. “*Kavminin ileri gelen inkârcıları, ‘Biz seni sadece bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Sana sığ görüşlü ayak takımımızdan başkasının uyduğunu da görmüyoruz. Sizin bize karşı bir üstünlüğünüzü de kabul etmiyoruz...*”¹²⁹

Kur’ân’ın beyanına göre inkârcıların müminlerle ilgili olarak beyinsiz, ayak takımı¹³⁰ gibi çirkin nitelendirmeler yapmaları da inanmalarının önünde bir set teşkil etmiştir. “*Onlara ‘Diğer insanlar gibi siz de iman edin’ denildiğinde, ‘Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?’ derler...*”¹³¹

Kibirli kimseler ekonomik seviye olarak kendilerinden daha aşağı gördükleri kişilerle aynı dine ve elçiye inanmayı kendine yedirememiş ve bu tavırları yüzünden ilâhî mesajın anlamı ve içeriği ile ilgilenmemişlerdir. Bu tutum, imanlarına engel olacak kadar önemli ve düzelme kabul etmez bir hastalık halini almıştır.¹³² Kibir, bu şekilde insânî melekeleri ters yüz etme ve işlevsizleştirme görevi görmektedir. Benzer bir tutum ‘düşük seviyeli kişileri kovarsan inanırız’ sözlerinde de görülmektedir.¹³³

Yine başkasına karşı kibirlenme ve buğzetme, kişiyi o insandan gelecek olan hakkı ve nasihati kabul etmemeye zorlar. Nitekim Mekkeli müşrikler Hz. Peygamber’i ve kendisine inanan müminleri küçük görerek ona inanmaktan yüz çevirmişlerdir. Nitekim “*Onlara ‘Diğer insanlar gibi siz de iman edin’ denildiğinde, ‘Akılsızların inandıkları gibi biz de inanalım mı?’ derler...*”¹³⁴ âyetinde kibirlilik vasfına sahip olan kimselerin değer ölçülerinin zenginlik, makam, mevki, ekonomik düzey gibi kıstaslar olduğu, bu yüzden inananları küçük gördükleri belirtilmektedir.

Kibir kişide hâkim bir duygu olarak ortaya çıktığında akıl ve iradeyi devre dışı bırakarak apaçık gerçeği bile kabul etmeye engel olur.¹³⁵ “*Onlara gerçeği bütün açıklığıyla ortaya koyan mesajlarımız gelince: ‘Bu apaçık bir büyü!’ dediler ve onların doğruluğuna kesin olarak inandıkları halde, zulüm ve kibirlerinden dolayı bile bile inkâr ettiler.*”¹³⁶

Diğer taraftan insanın mesajı veya muhatabını anlamasına engel olan temel faktörlerden birisi de hiç şüphesiz gururdur. Kur’ân, İblis’in secde etmemesi ve şeytanlaşma sürecini anlatarak,¹³⁷ gurur ve kibrin insanı

¹²⁹ Hûd 11/27.

¹³⁰ Hûd 11/27, Şu’arâ 26/111.

¹³¹ el-Bakara 2/13.

¹³² el-Mü’min 40/47.

¹³³ Hûd 11/27-31.

¹³⁴ el-Bakara 2/13.

¹³⁵ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 18/21-23.

¹³⁶ en-Neml 27/13-14.

¹³⁷ el-A’râf 7/11-17; el-Hicr 15/29-43.

ulaştıracağı noktaya dikkat çekerek uyarır. Gurur, insanı kibre ve günaha sevk ettiği gibi, iyinin ve doğrunun mesajına kendini kapatmasında önemli bir faktördür. Böyle bir düşünce insanın iç âleminde başlayarak, kendi kendini aldatma pahasına mesajları umursamazlığa götürmekte ve gururla dolmuş olan kişiyi günaha sevk etmektedir. Nitekim âyette “*Ona, 'Allah'tan kork!' dense gururu kendisini günaha sürükler...*”¹³⁸ denilmekte; gurur gibi bencil ve yıkıcı duyguları aşamayanların bu durumları düşünüp taşınmalarını engellemekte, hatta giderek kişiyi daha kötü ve yanlış davranışlara sürüklemektedir. Çünkü gururu, aklını ve vicdanını ele geçirmiştir. Bütün algı dünyasını iyiye ve güzele kapattığından hiçbir öğüt ve uyarı artık ona fayda etmeyecek bir seviyededir. Gurura kapılan kişi Allah'a olan kulluğu, O'na duayı ve ibadeti kendine yediremez. Gerçeğe kendini bu şekilde kapattığı için “alçalmış olarak” cehenneme girecektir.¹³⁹

2.2.2. İnat

Bir ahlâk kavramı olarak “kişinin bir görüş, inanç ve davranışı doğru olduğunu bilmesine rağmen reddetmesi, aykırı davranmakta direnmesi” şeklinde açıklanan inat,¹⁴⁰ tefsir kaynaklarında “gerçeği kabul edip ona teslim olmamakta direnen isyankâr kişi” şeklinde açıklanmaktadır.¹⁴¹ Söz konusu kavram Kur'ân'da inkâr ve şirk kavramlarına, özellikle “İslâmî değerlere karşı direnmek, akıl ve vicdandan ziyade bencil ve ilkel duyguların etkisiyle hareket etmek” anlamını ifade eden “cehl” terimine yakın bir mâna taşımaktadır.¹⁴²

İnsanlığın var oluşundan itibaren peygamberlerin tebliğ süreçlerinde karşılaştıkları en olumsuz etkenlerden biri, insanların inatçı tavırları olmuştur. Gerçeği kabul etmemeye karşı inat ederek kendini şartlandırmış birisi için “*Yerin altlarından ya da göğün yüksekliklerinden mucizeler bile gelse, meleklere indirilse, ölümler onlarla konuşsa ve her şey toplanıp karşularına getirilse*”¹⁴³ dahi yine de bu anlayışları sebebiyle sonuç değiştiremeyecek ve inat galip gelecektir.

Yanlış olan şeylere bel bağlayıp güvenmesi ve inatlaşması kişiyi hem yanlışla hem de hatada ısrar etmeye götürür. Nitekim Allah'ın verdiği

¹³⁸ el-Bakara 2/206.

¹³⁹ Sâd 38/1-2; el-Mü'min 40/60.

¹⁴⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 3/307.

¹⁴¹ Bk. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Ĥazrecî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, 1384/1964), 9/54, 349; Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Yemenî eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr* (Dimaşk: y.y., 1414), 2/574; 3/120.

¹⁴² Mustafa Çağrırcı, “İnat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/264-265.

¹⁴³ el-En'âm 6/35, 111.

onca nimete rağmen iman edip şükretmesi gereken insan, inadından ötürü inkâr edip ayak diredir. Onun bu inadı Allah'ın kevnî âyetleriyle Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasının önünde büyük bir engel oluşturur: *“Peki, Rahmân'a karşı size yardım edecek askerleriniz kimler? İnkârcular sadece derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar. Yahut Allah lütfettiği rızkı kesilirse size rızık verebilecek olan kim? Hayır! Onlar azgınlıkta ve haktan sapıp uzaklaşmakta ısrar ediyorlar.”*¹⁴⁴ Hz. Peygamber'in tebliği karşısında duran müşriklerin bu davranışlarının temel saiklerinden biri inat duygusu olmuştur.¹⁴⁵ Onlar her şeyin farkında olmalarına rağmen sırf inatçılıkları, haset, kin ve düşmanlıkları yüzünden tevhit çağrısına karşı durarak ilâhî mesaja büyük bir direnç göstermişlerdir. İnatları Kur'ân âyetlerini anlamaya engel olmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de müşriklerin inatla küfürde ısrarcı tutumları ve vahye karşı göstermiş oldukları dirençleri şu şekilde ifade edilir: *“Dediler ki: ‘Sen bizim için yerden bir kaynak fişkirtmedikçe sana asla inanmayacağız. Veya senin bir hurma bahçen ve üzüm bağın olmalı; içlerinden de çağıl çağıl nehirler akıtmalısın. Yahut -iddia ettiğin gibi- göğü üzerimize parça parça düşürmelisin veya Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmelisin. Veya altından bir evin olmalı; ya da göğe çıkmalısın. Bize okuyacağımız bir kitap indirmediğin sürece oraya çıktığına da asla inanmayacağız...”*¹⁴⁶ Âyetin ifadesine göre inat duygusu kişinin akli melekelerini ve düşünme yetisini kaybettirip hak ve hakikati görmez hale getirmekte, onu küfre doğru sürüklemektedir. Hz. Peygamber'in tüm çaba ve gayretlerine rağmen inatlarına yenik düşenler için sonuç değişmemiştir.

Müşriklerin Hz. Peygamber'den, Mekke dağlarını yerinden kaldırması, alanlarını genişletmesi ya da araziyi parçalara ayırıp içinden ırmaklar akıtarak tarıma elverişli hâle getirmesi yahut atalarından ölmüş bazılarının diriltmesini talep etmeleri üzerine indirilmiş olan¹⁴⁷ *“Eğer gelmesi sebebiyle dağların yürütüldüğü veya yerin parçalandığı yahut ölülerin konuşturulduğu bir Kur'ân olsaydı (yine inanmazlardı).”*¹⁴⁸ âyetinde ifade edildiği gibi, söz konusu kişilerin talepleri olsa ve isteklerine göre mucizeler gösterilse bile amaçlarının iman etmek olmadıkları açık bir şekilde vurgulanmıştır. Bu kimselerin süreç içinde anlama, dinleme ve kavrama yetenekleri kaybolduğu için inat ve şartlanmışlıkları sebebiyle yine de Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e inanmayacakları belirtilir.

¹⁴⁴ el-Mülk 67/20,21.

¹⁴⁵ Bayram Köseoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de İkna Yöntemleri* (Ankara: Fecr Yayınları, 2021), 48.

¹⁴⁶ el-İsrâ 17/90-95.

¹⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 13/531, 532; Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 19/42, 43.

¹⁴⁸ er-Ra'd 13/31.

2.2.3. Haset ve Kin

“Kıskançlık ve çekememezlik duygusu, bu duygunun etkisiyle birinin sahip olduğu nimetin onun elinden gitmesini isteme” anlamına gelen haset,¹⁴⁹ İslâm ahlâkı kaynaklarında başlıca kötülükler arasında zikredilmiştir.¹⁵⁰ Haset¹⁵¹ ve kin, kişide baskın duygu, hâkim bir karakter ve kişilik hâline dönüştüğünde fitratı baskılar, akıl ve vicdanı devre dışı bırakır. Öfke, nefret, saldırganlık ve düşmanlık ortaya çıkarır. Akıl ve vicdanın değil, aşırı duyguların hâkim olduğu bu hal, zamanla karakter olmaktan çıkıp kişiliğin bir parçası olduğunda ise insan öldürmek dâhil kişiye yaptırılmayacağı bir şey yoktur.¹⁵²

Râzî'nin tespitiyle haset, şehvet hırsına, gazap kibrine ve hevâ küfrüne neden olur.¹⁵³ Gazzâlî'ye göre ise haset kalbe ait bir çeşit ruhi hastalıktır. Duygusal seviyedeki hasedi yok etmek herkes için söz konusu olmayabilir. Ancak insanlar, aklın ve dinin emirlerine uymak suretiyle bu duyguyu kontrol edilebilir, bu yönde çaba gösterirlerse dinî ve ahlâkî sorumluluktan da kurtulurlar.¹⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm'de yer yer haset ve kinin ilâhî vahyin anlaşılmasına engel olduğundan söz edilir. Bu bağlamda konuya dair verilebilecek en çarpıcı örnek Kitap ehlinin büyük bir çoğunluğu gerçeği ve doğruyu bildiği, gördüğü, öğrendiği halde “nefislerindeki haset yüzünden” Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a tavrı almışlar ve onun nübüvvetini kabul etmemişlerdir. “*Ehl-i Kitap'tan çoğu, hakikat kendilerine apaçık belli olduktan sonra, sırf içlerindeki haset duygusundan ötürü, sizi imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek istediler...*”¹⁵⁵ Bu âyetin ifadesine göre müminleri imandan küfre döndürme isteklerinin de temelinde yatan duygu yine hasettir. Zira Müslümanların İslâm'la şereflenmelerini ve Hz. Peygamber'in önderliğinde güçlenip seçkin bir konuma yükselmelerini kıskanan Yahudilerin çoğunluğu, onların İslâm'dan koparak tekrar inkârcılığa dönmelerini arzuluyorlardı. Onların bu arzusu, ilgili âyette “içlerindeki haset” duygusuna bağlanmıştır. Yahudilerin haddizatında Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamber olduğunu bildikleri halde sırf haset ve inatları yüzünden İslâm'a girmedikleri belirtilir. Onlar, hüccet ve deliller beklemeleri sebebiyle değil, aşırı kıskançlıkları yüzünden daima inkârda ısrarlı olmuşlardır.¹⁵⁶

¹⁴⁹ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 234; İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 3/148, 149.

¹⁵⁰ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 3/425.

¹⁵¹ Râğib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 234.

¹⁵² Karaman, *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*, 217; Ayrıca bk. Mehmet Soysaldı, *Kalbin Manevi Hastalıkları* (Ankara: Bizim Büro, 2006), 71.

¹⁵³ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/647, 648.

¹⁵⁴ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 3/440, 441.

¹⁵⁵ el-Bakara 2/109.

¹⁵⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/644.

Kur’ân Mekkeli müşriklerin kin ve hasetlerini şöyle haber verir: “Onlara bir âyet geldiğinde (okunduğunda), ‘Allah’ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız’ dediler...”¹⁵⁷ Mekkeli müşrikler değer yargılarını ellerinde bulunan mal, servet ve sahip oldukları evlatla temellendirdikleri için onlara göre Hz. Peygamber’in bu özelliklere sahip olmaması bir eksiklik. Şayet peygamberlik verilecekse bu özellikleri sebebiyle kendilerinden birine verilmelidir.¹⁵⁸ Dolayısıyla müşrikler peygamberliğe kendilerini daha layık görmüş, kin, haset ve hırslarından dolayı Hz. Peygamber’i ve getirdiği ilâhî hakikati kabul etmemişlerdir.

Hz. Peygamber nübüvvetle görevlendirildiğinde ona en fazla haset besleyen grubu Yahudiler oluşturmaktaydı. Gelecek son peygamberin kendilerinden olacağını bekleyen Yahudilerin bu beklentisi gerçekleşmeyince Hz. Peygamber’e karşı derin bir haset duygusu beslediler.¹⁵⁹ Daha önce gelecek peygamberi tasdik edip destekleyeceklerine dair söz vermelerine karşın bu hasetleri onların Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’e iman etmelerine engel olmuştur. Kur’ân-ı Kerîm onların bu durumunu şöyle ifade etmektedir: “*Kendilerine kitap verdiklerimiz o peygamberi öz oğullarını tanır gibi tanırılar böyle iken içlerinden bir topluluk hakikati bile bile gizlerler.*”¹⁶⁰

Bir başka âyette onların bu özellikleri şu şekilde belirtilmektedir: “*Allah’ın, kullarından dilediğine peygamberlik ihsan etmesini kıskandıkları için Allah’ın indirdiğini inkâr ederek kendilerini harcamaları ne kötü! Böylece onlar gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirler için alçaltıcı bir azap vardır.*”¹⁶¹ Âyetin ifadesine göre Hz. Peygamber’in hak peygamber, Kur’ân’ın hak kitap olduğunu bildikleri halde, gönül rızasıyla bunu kabullenip iman etmek varken inkâr yolunu tercih etmek bütün kötülüklerin en fenasıdır ve Yahudiler, ırkçılık ve gurura kapılarak bu kötülüğü işlemekle gerçekte benliklerini kaybetmişler, kendilerini boşa harcamışlar, mümin olmanın şerefinden yoksun kalmışlardır. Böylece onlar, esasen Hz. Mûsâ’nın dinini canlarının istediği gibi yorumlayıp sapmaları yüzünden uğradıkları ilâhî gazaba, bu kez de Hz. Muhammed ve Kur’ân karşısındaki olumsuz tutumlarıyla mâruz kalmışlar; alçaltıcı bir cezaya müstahak olmuşlardır.¹⁶² Hıristiyanlar da Yahudiler gibi Hz. Peygamber’in son peygamber olduğunu biliyorlar ancak hasetlerinden dolayı onu kabul etmiyorlardı.¹⁶³

¹⁵⁷ el-En’âm 6/124.

¹⁵⁸ Bk. Çınar, *İnkâr Bahaneleri*, 90, 91.

¹⁵⁹ Köseoğlu, *Kur’ân-ı Kerîm’de İkna Yöntemleri*, 58.

¹⁶⁰ el-Bakara 2/146.

¹⁶¹ el-Bakara 2/90.

¹⁶² Mâtürîdî, *Te’vilâtu Ehli ş-Sünne*, 1/176, 177.

¹⁶³ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 11/203.

Özetle ifade etmek gerekirse kalbe ait bir hastalık olarak haset, Kur'ân'ı anlamamanın önündeki en temel engellerden biridir.

2.2.4. Ön Kabuller/Şartlanmışlık

Ön yargı ve şartlanma, anlamayı engelleyen bariz tutum ve davranışlardan birisidir. Çünkü herhangi bir kişi veya objeye karşı zihinde önceden var olan peşin hüküm ve yargılar, o şeye karşı şartlı ve ön kabulle hareket etmeye sebep olur. Böyle bir durumda insan kör ve sağır kesilip zihnini ve gönlünü ona kapatır ve araya engeller koyar. Bu onun gerçeğe ulaşmasını engeller hatta imkânsız kılar. Çünkü ön yargılı olanlar gerçekleri değil, görmek istedikleri şeyleri görürler. Dolayısıyla belirli ön kabulleri olan kimse anlama kabiliyetlerini devre dışı bırakır. Bu durum onun kalbinin mühürlenmesine ve düşünüp akletmemesine neden olur. Gazzâlî bunu kalbi örten bir perde olarak nitelendirir ve kişinin çocukluğundan beri taklit yoluyla kendisine telkin edilen şeylerin etkisiyle hakkı görmeye karşı perdelenmiş olabileceğini ifade eder. Ona göre bir şeye körü körüne bağlılık ve taklit yoluyla elde edilen donuk fikir ve inançlar, kişinin kalbinde gerçeğin inkişafına engeldir.¹⁶⁴

Kur'ân-ı Kerîm'de kalplerin kilitlenmesi ya da mühürlenmesi olarak ifade edilen, kişinin kendisini anlamaya ve gerçeklere kapatması, her hususta en iyi, en doğru ve en güzeli bildiğini düşünen bir kişinin yeni bir şey öğrenmeye ve onu öğretilene karşı ön yargısını ve zihinsel tutumunu ifade eder. Herhangi bir konuda önyargılı olan kimse, rehberliğe, yol gösterilmesine, doğruya ve güzele yönlendirilmeye ihtiyacı olmadığı kabulüyle her türlü düşünceye kendini kapatır. Bu tutum dinî ve ahlâkî gerçeklere karşı çeşitli sebeplerle ısrar, inat ve inkârda ıleri gitme halini aldığı anda artık o kişi için rehberlik bir işe yaramamaktadır.¹⁶⁵ Bunların oluşmasında; hedefin bilgisizliği, yanlış inançları, büyülenme duygusu, kavmiyetçilik fikri ve ekonomik kaygıları saymamız mümkündür. Arap toplumunda müşriklerin inançları, onların ön yargılarının temelini oluşturmuştur. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamber olarak ortaya çıkması, liderlik beklentisi içinde olan bazılarında hayal kırıklığı meydana getirmiştir.¹⁶⁶

Kur'ân'a göre âyetlerin anlaşılmasına ve inkâr edilmesine sebep olan tutumlardan biri de hiç şüphesiz şartlanmışlık yani önyargıdır. Kur'ân söz konusu anlayışa sahip kişilerin bu tavırlarını şu şekilde ifade eder: *"Onlara, 'Rabbiniz ne indirdi?' diye sorulduğunda 'Eskilerin masallarını!'*

¹⁶⁴ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*, 3/31.

¹⁶⁵ Karaman, *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*, 27; Ayrıca bk. Öztürk, "Peygamberlerin Tebliğ Sürecinde Bazı Ortak Noktalar", 148, 149.

¹⁶⁶ Remzi Kaya, *Kur'an'da Dostluk İlişkileri* (İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000), 85.

*diye cevap verirler...*¹⁶⁷ Aynı şekilde “*Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, ‘eskilerin masalları’ der. Hayır! Gerçek şu ki, yapıp ettikleri kalplerini kaplayıp karartmıştır.*”¹⁶⁸ âyeti işlenen günahların, bir pas tabakası gibi kalbi kaplayıp karartmasını, böylece insanın düşünce ve duygularını olumsuz etkilemesini ve onun hakikatleri kavramasına engel olmasını ifade eder.¹⁶⁹

Allah’ın âyetleri hakkında zihin dünyasında sabit bir düşünce olarak “eskilerin masalları” ifadesini barındıran, Kur’ân’la kendi arasına aşılmaz bir set çekmiş ve kendisini anlamaya kapatmıştır. Dolayısıyla bu kalıp yargıdan sıyrılmadan onun anlam dünyasına girilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla vahyin anlaşılabilmesi için öncelikle kişinin zihin dünyasında var olan bu kalıp yargılardan arınması, anlamaya engel teşkil edecek sabit düşüncelerini bir tarafa bırakması elzemdir.

Kur’ân’ın “*Onlar Kur’ân’ı düşünmüyorlar mı yoksa kalplerinin üzerinde bir kilit mi var*”¹⁷⁰ âyetinde bu husus çok açık bir şekilde ifade edilmektedir. Kalp kelimesi Kur’ân’da “akıl ve sağduyu” manalarında da kullanılmaktadır. Bu âyetin ifadesine göre Kur’ân insanlara iyiyi, doğruyu hak ve hakikati gösterir. Ancak ondan yararlanabilmek için kişinin peşin hükümlerden, kökleşmiş inançlardan, dengeyi bozan kin ve nefret gibi duygulardan kurtularak Kur’ân’ı okuması, dinlemesi ve üzerinde düşünmesi gerekir. Kalplerinin üzerinde kilitler bulunan kimseler, şartlanmışlık ve peşin hükümler yüzünden akıllarını doğru kullanamayanlar onu anlayamazlar.

Ön kabulleri ve şartlanmışlıkları sebebiyle Kur’ân’ı inkâr eden ve onu anlamamakta ısrar eden kimseler, onun Allah tarafından indirildiğine iman etmezler. Onlara göre Kur’ân sıradan bir sözdür. Benzerlerini isterlerse kendilerini de söyleyebilirler. Kur’ân onların bu iddia ve düşüncelerini şu şekilde ortaya koyar: “*Kendilerine âyetlerimiz okunduğunda, ‘Duyduk duyduk! İstesek elbette bunun benzerini biz de söyleriz, bu eskilerin masallarından başka bir şey değil’ dediler.*”¹⁷¹ İnkârcıların önyargı ifadesi olarak kullandıkları bir başka basmakalıp sözcük de “sihir” kelimesidir. “*Öyle ki, kendilerine katımızdan hakikat geldiğinde, ‘Bu apaçık bir sihir!’ dediler.*”¹⁷²

Kur’ân Allah’ın elçilerine karşı takınılan önyargılı tavırların da anlamaya engel olduğunu ve bu kişilerin onların getirdiği mesajı inkâr

¹⁶⁷ en-Nahl 16/24-25.

¹⁶⁸ el-Mutaffifin 83/13-14; ayrıca bk. el-Mü’minün 23/81-83.

¹⁶⁹ Taberî, *Câmi’u’l-beyân*, 30/62.

¹⁷⁰ Muhammed 47/24.

¹⁷¹ el-Enfâl 8/31.

¹⁷² Yûnus 10/76; ayrıca bk. en-Neml 27/13.

ettiklerini haber verir. Bu bağlamda söz konusu kişiler peygamberle ilgili “büyülenmiş adam”, “büyücü”, “şair”, “mecnun” gibi yakıştırmalar yapmaktadırlar. “*Dediler ki: Bu nasıl peygamber! Yemek yiyor, çarşılarda dolaşiyor. Ona bir melek indirilmeli ve kendisiyle birlikte o melek de uyarıcılık görevi yapmalı değil miydi? Veya ona bir hazine verilmeliydi ya da zahmetsizce yiyip içtiği bir bahçesi olmalıydı.*’ Bu zalimler (inananlara), ‘Siz sadece kendisine büyü yapılmış bir adamın peşinden gidiyorsunuz.’ dediler.”¹⁷³, “*Ne zaman onlara, ‘Allah’tan başka tanrı yoktur.’ denilse küstahlık edip kibre kapılırlar. ‘Cinlere kapılmış bir şairin sözüyle tanrılarımızı mı bırakacağız!’ derler.*”¹⁷⁴ âyetleri bu yakıştırmaları haber vermektedir.

İnkârcı toplulukların tavırları geçmişteki peygamberlere nasılsa Hz. Peygamber’e de benzer şekilde olmuştur. Dolayısıyla bu insanlar peygamberlere ve getirdikleri ilâhî hakikatlere karşı ön kabulleriyle hareket ederek, peygamberlerden gelecek her bilgiye kendilerini kapatmışlardır. Âyette bu hakikat “*Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde, ‘Hayır; atalarımızdan gördüğümüze uyarız’ dediler. Ya atalarının akli bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!*”¹⁷⁵ şeklinde ifade edilerek, hiçbir şey anlamayan ve yanlış yollara sapan insanların peşinden gitmenin son derece hatalı olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁶ Hiçbir akli ölçüye dayanmadan sadece atalarından kalan inançlara bağlı kalma gayretiyle putları Allah’a ortak koşan müşrikler, bu inançlarını bütünüyle reddeden Kur’ân vahyine karşı düşmanca tavır sergilemiş¹⁷⁷ ve onu anlamama konusunda büyük bir direnç göstermişlerdir.

Hız. Peygamber Mekke müşriklerine Kur’ân âyetlerini tebliğ ederek onları Allah’ın birliğine iman etmeye, sadece O’na ibadet ve kulluk etmek, bencil duygulardan ve haksız davranışlardan arınarak insanlara iyilik etmek gibi prensipleri benimseyip yaşamaya çağırıyor ancak muhataplarının çoğu, birtakım gerekçelerle bunu reddederek anlamaya kapalı olduklarını ortaya koyuyorlardı. Nitekim “*Dediler ki: (Ey Muhammed!) Bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz örtüler içerisinde. Kulaklarımızda bir ağırlık, seninle bizim aramızda da bir perde vardır...*”¹⁷⁸ âyeti bu gerekçelerinden bahsetmektedir. Onlar, Hz. Peygamber’in tebliği sırasında, “Bize tebliğ ettiklerini düşünüp taşındık ama inandırıcı bulmadık, bu

¹⁷³ el-Furkân 25/7,8.

¹⁷⁴ es-Sâffât 37/35,36.

¹⁷⁵ el-Bakara 2/170; el-Mâide 5/124.

¹⁷⁶ Mehmet Cüneyt Gökçe, “Tahkiki İman Arayışında Hz. İbrâhîm Örneği”, *Harran İlahiyat Dergisi* 26/44 (Aralık 2020), 276.

¹⁷⁷ Köseoğlu, *Kur’an-ı Kerim’de İknâ Yöntemleri*, 38; Ayrıca bk. İsmail Karagöz, “Kur’an’ı Anlama Faaliyetleri”, *Journal of Analytic Divinity* 5/1 (Nisan 2021), 16, 17.

¹⁷⁸ Fussilet 41/5.

yüzden reddediyoruz” dememiş, aksine, tebliğ ettiği şeylere kalplerinin ve akıllarının kapalı, kulaklarının tıkalı olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla müşrikler hakikati arayan samimi bir insanın iyi niyetli tavrıyla kendilerine okunan Kur’ân’a kulak verip dinlemeye, anlamları üzerinde akıllarını kullanarak zihin yormaya bile gerek duymamışlardır.¹⁷⁹

Kavmiyetçilik anlayışı da insanlar arası iletişimi olumsuz etkileyen, önyargı unsurlarındandır. Hz. Peygamber’in risaletle görevlendirildiği dönemde Mahzûmoğulları ve Haşimoğulları arasında bir rekabet bulunmaktaydı ve diğer kabileler de Mahzûmoğulları’nı desteklemekteydiler. Peygamberin Kureyş’ten olması, diğer kabileleri kıskançlığa yöneltmiş, bu kıskançlık yüzünden oluşan önyargı ile Hz. Peygamber ve mesajı reddedilmiştir. Bilhassa toplum nezdindeki nüfuzlarını ve ekonomik statülerini yitirme endişesi, onların İslâm’a karşı direnmesine neden olmuştur.¹⁸⁰

2.2.5. Taklit ve Taassup

Kur’ân-ı Kerîm’in temel hedeflerinden birisi, insanı taklit ve taassuptan kurtarıp akıl ve duyu organlarını kullanmaya götürmesidir. Zira Allah insanı akletme, düşünerek doğruyu bulma kabiliyetiyle var etmiştir. İnsanın dış dünyaya ibret nazarıyla bakması, onlardaki baş döndürücü dengeyi fark edip tefekkür etmesi de bir okuma biçimi olarak Kur’ân-ı Kerîm tarafından müminlere tavsiye edilmektedir. Kur’ân’da bu konuda pek çok âyet olmakla beraber Bakara Sûresi 164. âyeti bu bağlamda birçok örneği kapsayıcı niteliktedir. Bu âyette yeryüzü ve gökyüzündeki mükemmel denge, gece ve gündüzün insana sağladığı faydalar, su ve rüzgârın insanın hayatındaki önemi, diğer canlıların insan hayatını kolaylaştıran özellikleri vurgulanmış ve bütün bunlar Allah’ın varlığının delilleri olarak zikredilmiştir.¹⁸¹

Kur’ân-ı Kerîm’de atalarının yanlış inançlarını ve hayat tarzlarını körü körüne sürdürmek suretiyle hak dine karşı direnen inkârcıların tutumlarını anlatıp eleştirme bağlamında taassuba işaret eden ifadeler birçok âyette¹⁸² yer almakta, insanlar düşünerek ve bilerek inanmaya çağrılmaktadır.¹⁸³ Elmalılı Hamdi Yazır konuyla ilgili âyetleri tefsir ederken, “sapıklık içinde oldukları Allah tarafından bildirilen ataları taassupla taklit etmenin onları Allah’a eş tutma anlamına geldiğini” belirtir. Ona göre “gerçeğin ve iyinin ölçüsü Allah’ın buyruğu ve delile dayalı bilgi olduğundan geçmişi sırf

¹⁷⁹ Heyet, *Kur’an Yolu*, 4/688.

¹⁸⁰ Mehmet Ali Kapan, “Mahzûm (Benî Mahzûm)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/403.

¹⁸¹ Göçke, “Tahkiki İman Arayışında Hz. İbrâhîm Örneği”, 267.

¹⁸² el-Mâide 5/104; el-Enbiyâ 21/52-54; Lokmân 31/21,22.

¹⁸³ Mustafa Çağrırcı, “Taassup”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/285.

kendi geçmişi diye taklit etmek taassuptur.”¹⁸⁴

Bir şeye körü körüne bağlılık ve taklit muhataptan kaynaklanan en büyük iletişim ve anlama engelidir. Bu tarz bir anlayışa sahip olan kimseler başkasına ait söz ya da hareketlerin, mutlak doğruluğuna inanarak delil araştırmadan ve üzerinde düşünmeden o şeyi benimserler.¹⁸⁵

Peygamberlerin tebliğ süreçlerinde karşılaştıkları en temel engel, atalarının inanç ve geleneklerine körü körüne bağlılık sergileyen ve bunu sürdürmekte ısrar eden kişilerin tavrıdır. Kur'ân'ın pek çok yerinde peygamberlere karşı çıkan, onun getirdiği çağrını anlamamakta ve ona inanmamakta direnç gösteren taklit ve taassup sahibi bu kimselerden söz edilir. Onlara karşı bu düşünceleri sebebiyle tavır koyanlar, sahip oldukları her değerden vazgeçebileceklerini, ancak atalarının ve geçmişlerinin yol, yöntem ve inançlarından asla ödün vermeyeceklerini ifade etmişlerdir. Kur'ân, kendi mesajının maksadına uygun olarak muhataplara ulaşmasını engelleyen bu tavrı “atalar dini”, “taklit”, “hevâ”, “zan”, “taassup” gibi kavramlarla açıklar.¹⁸⁶

Taassup, yeni fikirlerin kolayca reddedilmesine sebep olur. Bu nedenle yeni bir dine ve öğretiyeye karşı çıkan insanların genel özelliği olan taassup, Kur'ân'ın indiriliş sürecinde müşriklerin saplantı derecesinde bir karşı koyma durumuna düşmelerinin arkasındaki temel saiklerdendir. Bu nedenle müşrikler körü körüne bağlı oldukları bu gelenekleri sebebiyle Kur'ân'ın davetine şiddetle karşı durmuşlardır.¹⁸⁷ Kur'ân'da, “*Onlara apaçık âyetlerimiz okunduğunda 'Bu, başka değil, sizi atalarınızın taptıklarından vazgeçirmek isteyen biri' demişler ve eklemişlerdi: 'Bu da ancak düzmece bir yalan.' İnkâr edenler kendilerine hakikat ulaştığında onun hakkında, 'Bu, besbelli bir büyüdür' demişlerdi.*”¹⁸⁸ buyrulmak suretiyle bu gerçek dile getirilmiştir:

Bu kimseler söz konusu tavırları sebebiyle kendilerine sunulan her türlü yeniliğe karşı aşırı bir tepki göstermiş ve ilâhî mesajı anlamamakta ısrar etmişlerdir. Nitekim inkârcılara iman etmeleri için “Allah'ın indirdiğine uyun, denildiğinde, hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız”¹⁸⁹ şeklinde karşılık vererek atalarının izinden ayrılmayıp körü körüne onlara bağlı kalacaklarını bildirmişlerdir. Kur'ân, tam bir taklitçilik, bilinçsizlik ve körlük örneği olan bu cevap karşısında, “Ya atalarınızın akli bir şeye ermemiş, doğru yolu

¹⁸⁴ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/585-586.

¹⁸⁵ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbu'l-Ta'rifât* (Beyrût: y.y., 1403/1983), 64.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/170; el-En'âm 6/119; ez-Zuhruf 43/23; el-Câsiye 45/24; en-Necm 53/23, 28.

¹⁸⁷ Köseoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de İnkâr Yöntemleri*, 36, 38.

¹⁸⁸ es-Sebe' 34/43.

¹⁸⁹ el-Bakara 2/170.

bulamamışlarsa!"¹⁹⁰ buyurarak bilgide ve yaşayışta gerçeğe ulaşmanın iki temel vasıtasını göstermektedir. Bunlardan ilki akıl diğeri de hidâyettir. Aklı kullanmak kuldan, hidâyet vermek ise Allah'tandır. Bir kimsenin aklını kullanmaması, iletişime ve gerçeği anlamaya kendini kapatması onu kör bir taklide sevk eder.¹⁹¹ Onların bu davranışları ne vahye ne akla ve basirete ne de bilgiye dayanmaktadır. Bu tavır, putperestlerin ve diğeri batıl inanç sahiplerinin geleneklerini sahiplenip devam ettirme isteklerinden başka bir şey değildir.¹⁹² Müşriklerin sahip oldukları bu "ata kültü" tevhidi kabul etmelerine engel olmuştur. Çünkü bu insanlar düşünce yetilerini kullanmadan başkalarına uymuş¹⁹³ ve yaptıkları, söyledikleri şeyler hususunda akıllarını işlevsiz hâle getirmişlerdir.

2.2.6. Günahlar

Kur'ân'ı anlamının önündeki engellerden birisi de günahlardır. Çünkü kötülük ve günahların fazlaca tekrar edilmesi insanın fitratını olumsuz olarak etkiler. Çoğalan günahlar terkedilmedikçe insanın iç dünyasında/kalbinde izler bırakır, bu durumda anlama ve hakikati idrak etme gittikçe zorlaşır. Âhiret hafife alınır, dünyevî hususlar çok daha fazla ön plan çıkararak ilâhî mesajla aradaki mesafe açılır. Günah ve kötülükle yoğrulmuş ve bundan dönmeyen bir insanın kalbi bu sebeple paslanarak üzeri örtülecek,¹⁹⁴ bundan böyle artık iyilik, güzellik ve doğruluk mesajlarına tamamen kendisini kapatacak, gerçekleri duyması zorlaşacaktır. Böylece işlenen günahlar sebebiyle kalbin kararlıp kirlenmesi kişiyi hakikati idrak etmekten uzaklaştırmaktadır. Kalbin günahlarla kirlenip kararmasının bir sebep değil sonuç olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber de kulun bir günah işlemesi durumunda kalbinde siyah bir lekenin oluşacağını, bundan vazgeçip tövbe ettiğinde bunun silineceğini, aksi takdirde ise o siyahlığın tüm kalbi kaplayacağını belirtmiştir.¹⁹⁵ Dolayısıyla işlenen günahlar bir pas katmanı gibi kalbi kuşatıp kararır. Böyle bir durum insanın bütün duygu ve düşüncelerini olumsuz olarak etkiler ve onun hakikatleri anlamasına engel olur.¹⁹⁶

Gazzâlî, şehvi duyguların yoğunluğundan ötürü kalbin üzerinde biriken kir ve günahların bulanıklık meydana getirdiğini söyler. Böylece bu, kalbin saflığını, cilasını yok eder. Bu nedenle bulanıklığından ve

¹⁹⁰ el-Bakara 2/170.

¹⁹¹ Heyet, *Kur'an Yolu*, 1/255.

¹⁹² Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 25/152.

¹⁹³ Güneş, *Kur'an'da İşlevsel Akla Verilen Değer*, 62.

¹⁹⁴ el-Mutaffifîn 83/10-14.

¹⁹⁵ Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'an", 83.

¹⁹⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/267.

karanlığından dolayı Hakk'ın orada belirmesi mümkün olmaz.¹⁹⁷ Ona göre bu bulanıklığın gitmesi ancak kişinin sevap işlemesiyle mümkün olabilir. Diğer taraftan Allah'a itaatın tazelenmesi, şehevî hususlardan yüz çevrilmesi de kalbi parlatıp saflaştırır.¹⁹⁸

Kişinin inancı, düşüncesi ve davranışları arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İyi ve güzel düşünceler, iyi eylemlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Aksine kötü olan duygu ve düşünceler de kötü davranışların zuhuruna neden olur. İradesini kötüye kullanıp bilerek hakkı inkâr etmek ve yanlışta ısrar etmek kişiyi artık dönülmez bir yola iletebilir. “*Hani Mûsâ kavmine şöyle demişti: ‘Ey kavimim! Size Allah tarafından gönderilmiş elçi olduğumu gayet iyi bildiğiniz halde ne diye beni üzüyorsunuz?’ Onlar eğrilik yapınca Allah da kalplerini eğriltti. Allah günaha saplananları doğruya erdirmez.*”¹⁹⁹ âyetinde bu gerçek açık bir şekilde ifade edilmektedir. Dolayısıyla insanın bizzat kendi yapıp ettiklerinin sonucunda kötülük, kişinin tabiatına siner ve karaktere dönüşür. Artık düzelme imkânı kalmaz. Öyle ki “*Hayır! Daha önce gizlemekte oldukları şeyler apaçık önlerine çıktı. Geri gönderilseler bile, yine kendilerine yasaklanan şeylere döneceklerdir...*”²⁰⁰ âyetinde ifade edildiği gibi dünyaya geri gönderilseler dahi, daha önceleri işledikleri günahlara tekrar yapacaklardır. Bu, kişiye herhangi bir pişmanlık emaresinin olmadığına göstergesidir. İyiyi tercih etme ve eyleme dönüştürme yetilerini büsbütün kaybederek köreltmiş olmaları hasebiyle kendilerine pek çok defalar kendilerini düzeltmeleri için bir fırsat verilse de onlar yine de iyiliğin yanında yer almazlar. Nihayetinde Allah onların durumlarını da şu şekilde tescil eder: “*Onların bağışlanması için Allah’a ister dua et ister etme; onların affedilmesi için yetmiş kere de dua etsen Allah onları bağışlamayacaktır. Çünkü onlar Allah ve resulünü inkâr etmişlerdir. Allah günaha batmış kimseleri doğru yola iletmez.*”²⁰¹ Dolayısıyla yanlışta ısrar edip kötülüğü kendisine bir karakter haline dönüştüren kimselerin bu durumu onları, ilâhî mesajın karşısında kör, sağır ve dilsiz hale dönüştürecek ve anlaşılmasına engel teşkil edecektir. Helal haram, sevap günah, iyi kötü gibi ayrımları hiçe sayan ve alabildiğine sefahate dalmış olan kimselerin kalplerinin üzerinde örtü, kulaklarının üzerinde ağırlık vardır. Onlar her türlü mucizeyi görseler de hakikat karşısında kendilerini kapatmışlardır. “*Onlardan seni (Kur’ân okurken) dinleyenler de vardır. Fakat onu anlamalarına engel olmak için kalplerinin üstüne örtüler çektik, kulaklarına da ağırlık verdik. Onlar her türlü mucizeyi görseler bile yine de ona inanmazlar. Hatta o kâfirler*

¹⁹⁷ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi’ d-dîn*, 2/28, 29.

¹⁹⁸ Gazzâlî, *İhyâ-u ulûmi’ d-dîn*, 2/29.

¹⁹⁹ es-Sâf 61/5.

²⁰⁰ el-En’âm 6/28.

²⁰¹ et-Tevbe 9/80.

*sana geldiklerinde, “Bu Kur’ân eskilerin masallarından başka bir şey değildir”*²⁰² âyetinde bu gerçek ifade edilmektedir. Zira bilerek ve isteyerek günaha devam eden kimseler, kendi iç dünyalarındaki bu olumsuz duygu ve eğilimlerini değiştirmek suretiyle hak etmedikçe Allah’ın rahmet ve inayeti o kişiye nasip olmaz.²⁰³

2.2.7. Gaflet

Gaflet; dalgınlık, bilgisizlik, dikkatsizlik, ilgisizlik, ihmal, önemsememe, umursamama gibi pek çok olumsuz manayı mündemiç olan bir nitelik olup²⁰⁴ Kur’ân’ı anlamaya engel olan önemli unsurlardan biridir. Gaflet, iyinin, güzelin, hakikatin ve doğrunun davetine kulak verememeye neden olur. Böyleleri gerçeğin çağrısına önem vermez ve bu daveti ciddiye almaz. Kur’ân-ı Kerîm, insanlardan ve cinlerden bir kısmının kalpleri olduğu halde anlamadıkları, gözleri olduğu halde göremedikleri, kulakları olduğu halde işitmediklerinden söz eder. Bu kişilerin söz konusu özellikleri sebebiyle kavrama yeteneğinden yoksun hayvanlar gibi hatta daha aşağı mertebede olduklarını belirtir. Kur’ân’a göre asıl gaflet budur.²⁰⁵ Çünkü onlar, iletişim kurabilmenin en temel şartlarından olan işitme, konuşma ve görme becerilerinden yoksundurlar.²⁰⁶ Dolayısıyla gaflet insanın hem düşüncesini hem duygularını hem de iradesini etkileyen ve bunlar açısından problem teşkil eden bir davranış biçimidir. Bu nedenle Müslümanlar Kur’ân’da gaflete düşmeme konusunda sıklıkla uyarılırlar.²⁰⁷

Kur’ân-ı Kerîm’de “*Bize kavuşma ümidi taşımayanlar, dünya hayatıyla yetinip onunla mutlu ve huzurlu olanlar, kanıtlarımıza aldırış etmeyenler var ya (gaflette olanlar), hak ettikleri için onların yeri ateştir.*”²⁰⁸ denilerek, Allah’ın âyetlerinden yüz çevirmenin ve onu anlamamanın bir sebebinin de gaflet olduğu belirtilmektedir. Âyetin ifadesine göre vahyin ortaya koyduğu hakikate rağmen gafletleri sebebiyle öldükten sonra dirilmeye iman etmeyenler, âhiretin varlığını inkâr eden kimseler için sadece bu dünya hayatı vardır. Onların arzusu bu dünyada ebedi kalmaktır. Bu mümkün olmadığına göre burada zevki safa içinde bir hayat sürmek isterler. Böylesi bir hayatın sonu elbette ki hüsrana olacaktır.

Aynı şekilde dünya hayatını âhirete tercih edenlerin ve bu nedenle küfre düşen kimselerin kalplerinin, gözlerinin ve kulaklarının mühürlendiği

²⁰² el-En’âm 6/20.

²⁰³ Pazarbaşı, “Toplumsal Değişimin Kur’ânî Çerçevesi”, 386.

²⁰⁴ İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, 4/11/497; Zebidî, *Tâcü’l-arûs*, 8/47.

²⁰⁵ el-A’râf 6/179.

²⁰⁶ Gökçe, “Tahkiki İman Arayışında Hz. İbrâhîm Örneği”, 276.

²⁰⁷ el-A’râf 6/205.

²⁰⁸ Yûnus 10/7.

şu şekilde haber verilir: “*Bu, onların dünya hayatını âhirete tercih etmelerindedir. Allah kâfirler topluluğuna hidâyet vermez. Bunlar, Allah’ın kalplerini, kulaklarını ve gözlerini mühürlediği kimselerdir; gaflette olanlar da işte bunlardır.*”²⁰⁹ Âyetin ifadesine göre aşırı bir dünya tutkusu ve ahireti yok sayma insanın manevî hayatını tahrip eden hususlardan biridir. İnsan bir kez kalbini inkâra açıp dünya hayatını âhirete tercih edince “gaflet”, yani düşüncesizlik ya da sağlıksız düşünme süreci başlamakta; artık onun gönlü, kulağı ve gözü mühürlenmekte, başka bir ifadeyle o kişi, âhiret kurtuluşu için kendisine lâzım olan şeylere zihnen ve ruhen kapalı hale gelmektedir.²¹⁰ Dolayısıyla gaflet içinde olan kimseler kendilerine bildirilen ilâhî mesajların karşısında düşünüp kafa yormamakta, gerçekleri göremeyen ve duyamayan bir konuma gelmektedirler. Çünkü onlar Allah’ın âyetlerini yalanlamış, peygamberlerin getirdiklerini inkâr etmiş kimselerdir.²¹¹ Allah’ın âyetlerini anlamamakta ısrar edenler ve bu nedenle küfre düşenler, ölümden, ahiretten ve Allah’ın azabından gafil olan kimseler, bu davranışları sebebiyle hakikatlere karşı kör, sağır ve dilsiz olmaktadır.

Kur’ân’da yeryüzünde haksız yere böbürlenerek yürüyenlerin Allah’ın âyetlerinden mahrum edilecekleri bildirilir. Âyetin ifadesine göre bu durum, onların Allah’ın âyetlerini yalan saymaları ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir. Böylelerin yapıp ettikleri bütün ameller de boşa çıkarılacak ve hak ettikleri cezayı alacaklardır.²¹² Çünkü ilâhî vahyin karşısında takınmış oldukları bu olumsuz tavırları, anlamının merkezi olan kalplerinin körelmesine ve nihayet Allah’ın âyetlerinden uzaklaşmalarına neden olmuştur. Bu kimseler gaflet ve sapkınlığa boğulmuş bir vaziyette âyetleri yalanladıkları için peygamberlerin gösterdikleri hiçbir mucizeye inanmaz, doğruları reddederler. Böylece onlar özlerinden koparlar ve fitratları giderek kaybolur.

Görüldüğü üzere gaflet, kişinin hem hakikatleri anlamasına engel olmakta hem de ahirette derin bir acı ve azapla karşılaşmasına sebep olmaktadır. Çünkü gaflet insanı düşünmekten, muhakeme etmekten ve doğruyu bulmaktan alıkoymaktadır. Kur’ân bütünüyle, insanın bu duruma düşmemesi için uyarılar yapmaktadır.

2.3. Diğer Bazı Engeller

Kur’ân’ın anlaşılmasına engel teşkil eden inanç ve ahlâk kaynaklı engellerin yanında diğer bazı fikri engellerden söz etmek mümkündür. Bunlardan bir kısmını şu şekilde sıralamak mümkündür.

²⁰⁹ en-Neml 27/92-93.

²¹⁰ Heyet, *Kur’an Yolu*, 3/444.

²¹¹ en-Nahl 16/107.

²¹² el-A’râf 7/146, 147.

2.3.1. Şüphe

Kur'ân âyetlerinin anlaşılmasına engel olan unsurlardan birisi de şüphedir. Kur'ân, kendisinde hiçbir şüphenin bulunmadığı bir kitap olarak tanımlamasına rağmen²¹³ yer yer birtakım kişilerin Kur'ân'a ve içerdiği hakikatlere karşı şüphe duyduklarından ve bu nedenle onun mesajını anlamadıklarından söz eder. Hatta Kur'ân, hakkında şüphe içinde olanlara meydan okuyarak onlardan bir benzerini getirmesini ister. Buna güç yetiremeyeceklerini belirttikten sonra bu meydana okuma bir sureye kadar indirgenir.²¹⁴ Allah'a gönülden iman eden bir müminin Kur'ân hakkında şüpheye düşmesi söz konusu değildir. Vahyin kendisi yahut bildirdiği gerçekler hususunda müminin zihin dünyasında oluşan soruların, onun Allah katından olduğuna dair bir şüphe değil, içeriğinin daha iyi kavranabilmesi ve buradan hareketle imanın pekiştirilmesine vesile olacak bir mahiyet arz etmesi gerekir. Bu itibarla ilgili âyetlerde söz konusu edilen kişiler iman edenler değil, şüphelerini inkârlarına öncül kılan kimselerdir.²¹⁵

Hakikati kabul etmemekte direnç gösteren kimselerin en temel özelliklerinden birisi şüphedir. Bu karakter inkâr ehlinin de bir özelliğidir. Söz konusu kimselerin genel olarak Kur'ân'ın Allah tarafından vahyedilen ilâhî bir kitap olması,²¹⁶ ahiret, kıyamet²¹⁷ ve öldükten sonra dirilmeye²¹⁸ dair şüphe duydukları, bu nedenle inkâr yolunu tercih ettikleri belirtilmektedir.²¹⁹

Kur'ân'ın ifadesine göre atalarından miras kalan kültüre körü körüne ve koşulsuz olarak bağlı olan kimseler, vahyin hakikatiyle karşılaştıklarında bu durumdan dolayı peygamber ve getirdiği mesaj karşısında derin şüphe içinde kalmışlardır. *“Sizden öncekiler, Nûh, Âd ve Semûd kavimleriyle onlardan sonra gelenler hakkındaki bilgiler size ulaşmadı mı? Onları (tam olarak) ancak Allah bilir. Peygamberleri onlara mucizeler getirdi de ellerini ağızlarına götürüp getirerek, ‘Biz size gönderilene inanmıyoruz, bizi kendisine çağırdığınız şeye karşı derin bir kuşku içindeyiz’ dediler.”*²²⁰ âyeti inkârcıların, peygamberleri tarafından kendilerine tebliğ edilen ilâhî mesaj karşısında kuşkuya düşerek yaşadıkları acizlik, öfke ve şaşkınlıklarını bildirmektedir.²²¹

²¹³ el-Bakara 2/2.

²¹⁴ el-Bakara 2/23; Hûd 11/13-14.

²¹⁵ Nurullah Denizer, “Kur'an'da Dinî Şüphe”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2017), 78.

²¹⁶ el-Hac 22/55.

²¹⁷ Kâf 50/15.

²¹⁸ Kâf 50/3.

²¹⁹ Köseoğlu, *Kur'an-ı Kerim'de İknâ Yöntemleri*, 56; Çınar, *İnkâr Bahaneleri*, 101.

²²⁰ İbrâhîm 14/9.

²²¹ Mâturîdî, *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, 7/468, 469.

“(De ki:) ‘Allah’tan başka bir hakem mi arayacağım? Hâlbuki size kitabı açıklanmış olarak indiren O’dur.’ Kendilerine kitap verdiğimiz kimseler, Kur’ân’ın gerçekten rabbin tarafından indirilmiş olduğunu bilirler. Sakın şüpheye düşenlerden olma!”²²² âyetiyle insanlardan, kendilerine apaçık bir şekilde indirilmiş olan Kur’ân hakkında şüphe içerisinde olmamaları istenmiştir. Râzî’ye göre bu âyet, Hz. Peygamber’in bir mucize getirmesi durumunda buna inanacaklarına dair yemin eden müşriklere²²³ bir cevap mahiyetindedir.²²⁴ Âyetin son cümlesi ise her Müslümana karşı doğrudan yöneltilmiş bir uyarı sayılabilir.

Müşrikler Kur’ân’ın Allah tarafından gönderilen bir hakikat olduğu hususunda hep şüphe içinde olmuş, bu durum onların ilâhî mesajın çağrısını anlamalarına engel teşkil etmiştir. Onların bu tutumu Kur’ân’da, “*İnkâr edenler ise, kıyamet kendilerine ansızın gelinceye veya sonu olmayan günün azabı kendilerini yakalayınca kadar Kur’ân hakkında hep şüphe içinde kalacaklardır.*”²²⁵ ifadeleriyle bildirilmiştir.

Özetle belirtmek gerekirse şüphenin, peygamberlerin tebliğ ettikleri hakikatlere tavrı alan toplumların en temel ve karakteristik özelliklerinden biri olduğu ortaya çıkmaktadır.

2.3.2. Cehâlet

Cehâlet, kişinin inanç, söz, fiil ve davranışlarıyla ilgili bir terim olup genellikle olumsuzluk ifade etmek için kullanılan bir kavramdır.²²⁶ Kur’ân’da bilgisizlikten ziyade insanın Allah’a ve insanlara karşı olan olumsuz tutum ve davranışlarını ifade etmektedir. Bu bağlamda cehalet, kâfirlerin küfrünün temelidir.²²⁷ Klasik anlamıyla bilgisizlik ve bir delile dayanmaksızın hareket etmek anlamındaki cehalet, bilhassa Mekke müşriklerinin vahye karşı gösterdikleri tepkilerin en önemli sebeplerinden biridir.²²⁸

Basiretsizliği de içine alan bu terim kişinin hidâyetine de engel olan hususlardan biridir. Cahillerin en temel özelliklerinden birisi ilâhî mesajdan yüz çevirerek onu anlamamalarıdır. Kur’ân genellikle bu kelimeyi dinî bakımdan sathi görüşlülük, basit hüküm manasına kullanır. Dinî manada cehl, insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilâhî iradeyi

²²² el-En’âm 6/114.

²²³ el-En’âm 6/109.

²²⁴ Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 13/123.

²²⁵ Hac 22/55.

²²⁶ İsmail Karagöz, “Kur’an’da Cehalet Kavramı”, *Diyanet İlmî Dergi* 38/3 (2002), 173; Ayrıca bk. amlf, *Kur’an’ın Temel Kavramları* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 2/214.

²²⁷ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 193.

²²⁸ Köseoğlu, *Kur’an-ı Kerîm’de İkna Yöntemleri*, 43.

anlayamaması, kâinat varlıklarını Allah'ın âyetleri olarak görememesi ve bu husustaki yetersizliğidir. Böyle bir kimse için tabiat varlıkları, sadece birer varlıktır. Herhangi bir şeyin sembolü değildir. Kur'ân'a göre Allah, âyetleri anlaşılır bir şekilde gönderdiği için cehl, çok açık olan dinî gerçeği bile anlayamamak demektir.²²⁹ Dolayısıyla cehalet insanın iradesini ve hâkimiyetini kaybetmesidir. İnsan, bu cehaleti sebebiyle şirke, küfre, nifaka ve isyana dalar.²³⁰ Bu konuya dair Kur'ân'dan verilebilecek en çarpıcı örnek şudur: Cahil olan kimselerde hakkı kabul etmeme ve anlamama konusunda büyük bir inat söz konusudur. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus: *“Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşularına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler.”*²³¹ şeklinde ifade edilmiştir.

Peygamberler tebliğ vazifesini ifa ederken sürekli olarak cahillerin anlamsız itirazları ve muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Çünkü akıllarıyla değil de his ve arzularıyla peygamberlere karşı çıkan cahillerin onlardan yerine getirmelerini istedikleri; gökten melek indirilmesini,²³² ölümlerin kendileriyle konuşmasını, İsrailoğulları'nın Hz. Musa'dan kendilerine bir tanrı yapmasını,²³³ Hz. Nuh'un kavminin kendisinden ona inananları etrafından kovmasını,²³⁴ müşriklerin Hz. Peygamber'den putlarına ibadet etmesini,²³⁵ Ad kavminin Hz. Hud'dan onlara vadettiği azabı bir an önce getirmesini²³⁶ talep etmeleri cehlin öznesi olan insanı daha iyi tanıtmış olur.²³⁷

Kur'ân'da, Allah'a ve onun elçilerine isyan eden toplumlar, genellikle cahil toplumlar olarak suçlanır. Kur'ân'da cahiliye yaşantısını seçmiş olan toplumlardan bazı kesitler aktarılır. Onların İslâm dışı duygusuz davranış ve tutumları yerilirken bu durum cahiliye²³⁸ diye vasıflandırılır.²³⁹

Kur'ân'ın kendilerinden “cahil kavim” veya “cahiller” diye bahsettiği bu insanların bahsi geçen taleplerine ve menfi davranışlarına bakıldığında, onların akıllarını kullanmadan, hisleriyle peygamberlere karşı akıl almaz tekliflerde buldukları ve onları son derece üzecek kötü fiiller irtikâp

²²⁹ Izutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, 202.

²³⁰ Karagöz, “Kur'an'da Cehâlet Kavramı”, 177.

²³¹ el-En'âm 6/111.

²³² el-En'âm 6/111.

²³³ el-A'râf 7/138.

²³⁴ Hüd 11/238.

²³⁵ ez-Zümer 39/64.

²³⁶ el-Ahkâf 46/23.

²³⁷ M. Faik Yılmaz, “Kur'an'da Cehâlet Kavramı”, *Dinî Araştırmalar* 5/15 (2003), 198.

²³⁸ el-A'raf 7/38; en-Neml 27/55.

²³⁹ Köseoğlu, *Kur'an-ı Kerîm'de İkna Yöntemleri*, 43.

ettikleri görülmektedir. Bütün bu söyledikleri ve yaptıkları ise bilgiden yoksun olduklarından değil akli geri plana atıp, tamamen hisleri ve arzularıyla davranmalarından ileri gelmektedir.²⁴⁰

“Böyle iken onlara ne oluyor ki âdeta aslandan ürküp kaçan yaban eşekleri gibi öğütten (Kur’ân’dan) yüz çevirip kaçıyorlar! Uyarıcılardan) öğüt almak yerine onlardan her biri, kendisine, açılmış sahifeler (ilâhî vahiy) verilmesini istiyor. Hayır! Aslında onlar âhiretten korkmuyorlar.”²⁴¹ Bu âyette yapılan benzetme, inkârcıların Hz. Peygamber ve onun mesajı karşısında gösterdikleri tepkinin normal bir insandan beklenmeyecek kadar bilinçsiz, ahmakça, kaba ve edep dışı olduğunu ortaya koymaktadır.²⁴²

Cehl yalnızca varlıkları yüzeyden bilmek, onların derinine inememek anlamında değildir; insanın kendi kendini görememesi, kendi değerini idrak edememesi manasına da gelir. Kendini bilemeyen, kendi kapasitesinin sınırını da göremeyen ve bu yüzden kendi insanlık sınırları dışına çıkan kimse de cahildir. Bu görüş açısından kâfirlerin Allah’a karşı davranışlarını anlatmak için sınırı aşmak manasındaki tuğyan ve bağy kelimeleri cehlın somut ifadeleri olarak kullanılır. Bu anlamdaki cehl, hemen hemen zihni körlük demektir. Kur’ân, cehlın bu yönünü gâyet güzel bir tarzda belirtmiştir: “Gözler kör olmaz, fakat göğüslerdeki kalpler kör olur. Onlar aklen kör ve sağır idiler. O halde onlardan dinî gerçeği anlamaları nasıl umulabilir? Bu anlamda cahil olan kimseler hakkında verilen son yargı budur.”²⁴³

Özetle ifade edilecek olursak, cehaletin kendisini engellediği kimseler, âyetlerin hakikatine tabi olmak ve inanmak yerine sathi hususlara takılarak bir türlü zahirden hakikate geçme imkânını bulamamaktadırlar. Dolayısıyla zahirden hakikate geçiş ancak cehalet perdesini yırtıp Kur’ân’ın anlam dünyasına dalmak ve ön yargılardan sıyrılmakla mümkün olur. İnsanın hem dış dünyada görünen varlık âleminin verdiği mesajları kavraması hem de âyetleri anlaması ancak İzutsu’nun da ifade ettiği gibi zihni körlük²⁴⁴ anlamına gelen cehaletten sıyrılmakla mümkün olur. Aksi durumda cehalet kişiyi hak ve hakikatten uzaklaştıracaktır.

SONUÇ

Temiz bir fitratla dünyaya gözlerini açan insan, zamanla yapıp ettiklerinden dolayı bambaşka bir hüviyete bürünür, bireysel zaafı, çevresi, alışkanlıkları ve davranışları sebebiyle bu fitri duygularını yitirerek iyiye meyilli potansiyelini kaybedebilir. Kötü duygu ve düşüncelerinin

²⁴⁰ Yılmaz, “Kur’an’da Cehalet Kavramı”, 191.

²⁴¹ el-Müddessir 74/49-53.

²⁴² Heyet, *Kur’an Yolu*, 5/501.

²⁴³ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 201, 202.

²⁴⁴ İzutsu, *Kur’an’da Allah ve İnsan*, 202.

etkisiyle aşamalı bir şekilde kalbi katılaştıran ve nihayet mühürlenmiş kişi kendisini olumlu olan bütün iletişim kanallarına kapatır. Kalbi katılaştıran ve giderek körelen kişi, vahyin hakikatini gördüğü ve işittiği halde görmemiş ve duymamış gibi davranır. Çünkü zihin dünyasında oluşan kötü duygu ve düşünceler, öncelikle kişinin iradesini olumsuz olarak etkiler, daha sonra bu düşünceler eyleme ve nihayet karakter haline dönüşerek insanın tüm yaşantısına yön verir. Mesaj ile onu getiren elçi ne kadar güçlü ve değerli olursa olsun eğer muhatap kendisini bu çağrıya kapatmış ise sonuç da olumsuz olacaktır.

İnsanı ilâhî vahyin çağrısını anlamaktan uzaklaştıran pek çok eylemden söz etmek mümkündür. Yaptığımız bu çalışma Kur’ân’ı anlamının önündeki en büyük engelin bizzat insanın kendisi olduğunu ortaya koymuştur. Zira nefsinin hevâ ve arzularına teslim olan, bencil ve mağrur kişiliklerin Kur’ân’ın anlam dünyasıyla buluşmasından söz edilemez. Bu insanların hakikatle buluşması da güçtür. Zihin dünyasında şirk, küfür, nifak gibi bozuk inançları barındıran ve bunların etkisiyle yaşantısını tanzim eden bir bireyin ilâhî vahyi anlaması mümkün değildir. Bu zihni engeller kişide var olduğu sürece Kur’ân’ın anlam kapıları ona açılmayacaktır. Söz konusu kimseler bu sebeple Allah’ın âyetlerinden mahrum kalacaklardır.

Sahip olduğu dünyevî menfaatler sebebiyle alabildiğine şımaran, gurur ve kibire kapılarak hevâsını kendisine ilah edinen, Allah’ın koyduğu sınırları çiğneyerek haddi aşan kimselerin Kur’ân’ı anlaması mümkün olmayacaktır. Kibir, inat, haset ve gurur gibi duygular, bireyin iç dünyasında hâkim bir konuma geldiğinde kişinin hakikate açılan tüm kapıları kapanır. Böyle bir kişinin ilâhî mesajı anlaması bütünüyle imkânsız hale gelir. Kur’ân’ı anlamak, onu insanlığa getiren son elçinin çağrısına ve tebliğ ettiği hakikatlere iman etmekle mümkündür. Ancak ona kin ve düşmanlık besleyenler, haset ve kibrin etkisiyle onu küçük görenler, ön yargılarının etkisinden sıyrılamayanlar, geçmiş atalarının yanlış davranışlarını bile isteye taklit ederek bundan vazgeçmeyenler, Kur’ân’ın getirdiği evrensel hakikatlerle buluşmayacaklardır. Çünkü kibir, haset, gurur gibi ahlâkî zaafılar insanın tüm algı dünyasını ve değerlendirmelerini bozar. Bu durum onun Kur’ân’ı anlamasının önünde büyük bir engel teşkil eder.

İnsanın gönül dünyasını kirleten duygu ve düşüncelerden arınmak, Allah’ın yanında itibarını düşüren her türlü kötü ve çirkin eylemlerden uzak durmak, kalbini güzel duygu ve düşüncelerle, hayatını iyi ve yararlı davranışlarla donatmak, ancak akli ve diğer bilgi araçlarını doğru kullanmakla mümkündür.

İnsanın en temel özelliklerinden biri onun eğitim ve terbiyeye müsait bir yapıda olmasıdır. Zihni yönden terbiye edilmemiş bir kişi, doğruyu,

iyiyi, var oluş gayesini ve ilâhî vahyin mesajını anlayamaz. Bu nedenle insanın, zihnini ve kalbini kuşatan, idrak melekelerini meflûç eden duygu ve düşüncelerden kurtulabilmesi için irade ve ahlâk eğitimi zaruret arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akpınar, Ali. “Kur’ân’a Göre Müslümanın Gönül Dünyası: Kalbin Eylemleri ve Sorumluluğu”. *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 6/15 (2005): 107-121.

Altıntaş, Ramazan. *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2003.

Bilgiz, Musa. “Kur’ân’ı Anlamaya Dair”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 6/2 (2020), 611-655.

Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *Tâcü’l-luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyîn, 1407/1987.

Coşkun, İbrahim. *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*. Konya: Tekin Kitabevi, ts.

Cürçânî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf. *Kitâbü’t-Ta’rifât*. thk. Heyet. Beyrut: y.y. 1403/1983.

Çağrıncı, Mustafa. “İnat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/264-265. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Çağrıncı, Mustafa. “Taassup”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/285-286. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Ankara Okulu, 2017.

Çınar, Aziz. *İnkâr Bahaneleri*. Ankara: DİB Yayınları, 2020.

Demir, Şehmus. *Kur’ân’ın Yeniden Yorumlanması: Batı’yla Münasebetin Kur’ân Yorumuna Yansımaları*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2002.

Demir, Şehmus. *Kur’ân’ın Temel Hedefi*. İstanbul: Fecr Yayınları, 2016.

Denizer, Nurullah. “Kur’ân’da Dinî Şüphe”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2017): 63-99.

Erbaş, Muammer. “Kur’ân ve Sünnet Işığında Dinî Tefekküre Dair Bazı Kavramların Tahlili”. *Diyanet İlmî Dergi* 54/4 (2018): 13-40.

Erbaş, Muammer. “Kur’ân’ın Mânâ Boyutu Işığında Kur’ân Okumanın Anlamı”. *Marife: Bilimsel Birikim (Marife: Dini Araştırmalar Dergisi)* 7/1 (2007): 7-42.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî. *Tehzibu’l-luğa*. thk. Muhammed Avd Mir’ab. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, 2001.

Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd ed-Deylemî. *Meâni’l-Kur’ân*. Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1983.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed. *İhyâ-u ulûmi'd-dîn*. trc. Ahmed Serdaroğlu. 4 Cilt. İstanbul: Bedir Yayınevi, 2002.

Gökçe, Mehmet Cüneyt. “Tahkikî İman Arayışında Hz. İbrâhîm Örneği”. *Harran İlahiyat Dergisi* 44 (Aralık, 2020): 265-287.

Görgülü, Faruk. *Ebü'l-Hasan el-Eş'arî ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005.

Güneş, Abdülbakî. *Kur'an'da İşlevsel Akla Verilen Değer*. Van: Ahenk, 2003.

Heyet. *Hadislerle İslâm*. 7 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2. Basım, 2015.

Heyet. *Kur'an Yolu Meâli*. Ankara: DİB Yayınları, 2014.

Heyet. *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: DİB Yayınları, 6. Basım, 2017.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mukerrem b. Alî. *Lisân'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1414/1993.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayınları, 2. Basım, 1984.

Izutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Allah ve İnsan*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 1975.

Kapar, Mehmet Ali. “Mahzûm (Benî Mahzûm)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/402-403. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Karagöz, İsmail. “Kur'an'da Cehalet Kavramı”. *Diyanet İlmi Dergi* 38/3 (2002): 173-190.

Karagöz, İsmail. *Kur'an'ın Temel Kavramları*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.

Karagöz, İsmail. “Kur'an'ı Anlama Faaliyetleri”. *Journal of Analytic Divinity* 5/1 (Nisan 2021), 11-43.

Karaman, Fatih. *Kur'an'a Göre İnsan İradesini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.

Kaya, Remzi. *Kur'an'da Dostluk İlişkileri*. İstanbul: Ayışığı Kitapları, 2000.

Köseoğlu, Bayram. *Kur'an-ı Kerîm'de İkna Yöntemleri*. Ankara: Fecr Yayınları, 2021.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfeyyîş. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.

Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed. *Te'vilâtü Ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed el-Basrî. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. es-Seyyid b. Abdilmaksûd b. Abdirrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Muhâsibî, Ebû Abdullâh el-Hâris b. Esed. *Fehmu'l-Kur'an ve Me'ânih*. thk. Hüseyin el-Kuvvetlî. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1398.

Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed. *Medâriku't-tenzil ve hakâiku't-te'vil*. thk. Yûsuf Alî Budeyvî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, 1419/1998.

Nesefî, Ebu'l-Muîn Meymun b. Muhammed. *Tebziratü'l-edille fi usûli'd-dîn*. Ankara: DİB Yayınları, 2003.

Öztürk, Mahmut. "İman-İnkâr Ekseninde Duyu Organlarının İşlev(sizliği)". 3. *Uluslararası Gap Sosyal Bilimler Kongresi*. 52-57. B.y.: İksad Yayınevi, ts.

Öztürk, Mahmut. "Peygamberlerin Tebliğ Sürecinde Bazı Ortak Noktalar". *Harran İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46 (2021): 134-159.

Pazarbaşı, Erdoğan. "Toplumsal Değişimin Kur'ânî Çerçevesi". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 9 (2000): 381-401.

Pişgin, Yasin. "Kur'ân'da Kalbin Akledişi: İman". *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 11/2 (2013): 113-127.

Râğib el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed. *ez-Zerî'a ilâ mekârimi's-şerî'a*. Kahire: Dârü's-Sahve, 1985.

Râğib el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyn b. Muhammed. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân ed-Dâvûdî. Dımaşk: Dâru's-Şâmiyye, 1412.

Râzî, Ebû Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420.

Sarıçam, İbrahim. *Hz. Muhammed ve Evrensel Mesajı*. Ankara: DİB Yayınları, 2017.

Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Soysaldı, Mehmet. *Kalbin Manevi Hastalıkları*. Ankara: Bizim Büro, 2006.

Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Yemenî. *Fethu'l-kadir*. Dımaşk: y.y. 1414

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî. *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2001.

Tehânevî, Muhammed b. A'la b. Ali el-Farukî. *Keşşâfî istulahâti'l-fünûn*. Dârülhilâfetilâliyye: İkdâm Matbaası, 1317.

Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *es-Sünen*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Uludağ, Süleyman. "Kalb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. 12 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Yılmaz, M. Faik. "Kur'ân'da Cehalet Kavramı". *Dinî Araştırmalar* 5/15 (2003): 181-198.

Zebîdî, Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. thk. Heyet. 4 Cilt. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

Zemahşeri, Cârullâh Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâiki gavâmidi 't-tenzil ve uyûni 'l-ekâvil fi vücûhi 't-te 'vil (metin-çeviri)*. ed. Murat Sülün. İstanbul : Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2018.